

De leerlingen doorlopen het vak Lichamelijke opvoeding

Leerlingen doorlopen een leerlijn

De leerlingen doorlopen het vak lichamelijke opvoeding

Een verkenning van doorlopende leerlijnen in het
bewegingsonderwijs in de basisvorming

Voortgezet Onderwijs

Berend Brouwer
Chris Mooij
Dic Houthoff
Ger van Mossel

*Doorlopende leerlijnen
voor het vak
Lichamelijke Opvoeding*

Enschede, december 2001

S | L | O

specialisten in leerprocessen

Verantwoording

© 2001 Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Auteurs: Berend Brouwer, Chris Mooij, Dic Houthoff, Ger van Mossel

Projectleider: Mannus Goris

Fotografie: Anita Riemersma, Almere-Stad

Omslag: Ernst Bos, Enschede

Productie: Els Teussink

Druk: SLO

Besteladres

SLO, specialisten in leerprocessen

Afdeling Verkoop

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 305

AN: 7.116.8251

Inhoud

Woord vooraf	7
Inleiding	9
1. Uitgangspunten	13
1.1 De beschikbare tijd	13
1.2 De verdeling van tijd over domeinen en leerjaren	14
1.3 De beginsituatie	15
2. Leerlijnen in de basisvorming	17
2.1 Leerlijnen, thema's en leerdoelen	17
2.2 De keuze van lesinhouden en werkwijzen	22
2.3 Planmatig uitwerken van leerlijnen	24
3. Groslijst van leerlijnen en thema's	29
3.1 Leerlijnen basisvorming en mogelijke bewegingsthema's	29
3.2 Leerlijnen basisvorming en mogelijke regelthema's	31
4. Voorbeelden van een aantal uitgewerkte leerlijnen	33
4.1 Thema's voor de leerlijnen binnen het domein spelen	33
4.2 Een leerlijn 'terugslagspelen'	34
4.3 Een leerlijn 'doelspelen'	41
4.4 Een leerlijn 'De leerling als scheidsrechter'	44
4.5 Een leerlijn 'sportstimulering'	53
5. Herziene kerndoelen basisvorming lichamelijke opvoeding (1998-2003)	57
5.1 Algemene doelstelling (van Lichamelijke Opvoeding in de basisvorming)	57
5.2 (Herziene) kerndoelen	58
Literatuur	61

Woord vooraf

Het thema Doorlopende leerlijnen is een hot item. Het is een kwaliteitscriterium voor goed onderwijs en een goed leerproces van de leerlingen. Leerlingen zijn degenen die moeten ervaren dat leerlijnen doorlopen. Als zij geen overlap, geen lacunes en tevens samenhang en continuïteit in het onderwijsleerproces ervaren, hebben zij het prettige gevoel dat het onderwijsleerproces goed in elkaar zit en de onderwijsinstellingen efficiënt en effectief met hun leertijd omgaan. Zij krijgen en houden zicht op de zin en het nut van de leeractiviteiten. Zij zijn degenen die achteruit moeten kunnen kijken (wat heb ik geleerd en met welk resultaat?) en ook vooruit moeten kunnen kijken (wat betekent het geleerde voor mijn toekomst?). Een doorlopende leerlijn kan voor hen een goede leidraad zijn.

Deze publicatie kan in scholen een rol spelen om in sectie-verband aandacht te besteden aan Doorlopende Leerlijnen. De publicatie is ook van belang voor beleidsmakers, methodeontwikkelaars en medewerkers van culturele instellingen.

Wij hopen dat deze publicatie ook bijdraagt aan uw doorlopende leerlijn.
Wij ontvangen graag uw reacties.

Mannus Goris
Projectleider Doorlopende Leerlijnen
(m.goris@slo.nl)

Inleiding

Doel van het project

De kerndoelen basisvorming lichamelijke opvoeding bieden een algemeen kader voor na te streven leerdoelen in relevante bewegingsonderwijsleersituaties. Door de wijze waarop ze zijn geformuleerd geven ze weliswaar globale aanwijzingen voor het onderwijsaanbod maar zeggen ze nog weinig over welke leerdoelen feitelijk gerealiseerd moeten worden bij de leerlingen. Dat is ook de traditie in het vak.

Lichamelijke opvoeding is immers nooit examenvak geweest, het instroomniveau van leerlingen verschilt sterk van school tot school, accommodaties lopen nogal uiteen en als vak hebben we ook geen historie van methoden die het niveau als het ware inbedden. Een en ander betekent dat iedere vaksectie een eigen vakwerkplan zal moeten samenstellen en zelf streefniveau's zal moeten bepalen. Daartoe is er voor docenten Lichamelijke Opvoeding niet of nauwelijks een gezamenlijk referentiekader om te kunnen bepalen wanneer zij goede resultaten boeken of niet.

Dat maakt het bijvoorbeeld lastig om binnen een vaksectie afspraken te maken over wat aan het eind van de brugklas of aan het eind van de basisvormingsperiode precies gerealiseerd zou moeten zijn. Daardoor ontstaat minder zicht op de *kwaliteit* die wordt geleverd. En dat maakt het ook lastig om de *aansluiting* met de fasen die voorafgaan en volgen op de basisvorming, te weten het basisonderwijs en de tweede fase voortgezet onderwijs, concreet te realiseren.

Om aan die bezwaren tegemoet te komen zullen de vrij abstract geformuleerde kerndoelen verder moeten worden geconcretiseerd in een programma met concretere tussen- en einddoelen. Daartoe is het formuleren van leerlijnen met daarbinnen een aantal thema's een zinvolle tussenstap. Voor elk thema kunnen vervolgens tussen- en einddoelen worden geformuleerd. Dit document is vooral bedoeld als opstap om te komen tot een gezamenlijk referentiekader voor docenten lichamelijke opvoeding zoals hierboven werd beschreven. Uiteraard is het niet aan de SLO alleen om zo'n referentiekader aan te geven. Daarvoor is een brede discussie nodig met docenten en met vakdeskundigen (uit vakorganisatie, opleidingen, ondersteuningsinstellingen, opleidingsfunctionarissen uit sportbonden (voor de afstemming tussen onderwijs en sport) over het na te streven en haalbare niveau in de basisvorming en de afstemming met het bewegingsonderwijs in het basisonderwijs en in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs.

Werkwijze van het project

Wij zijn op de volgende manier te werk te gaan:

1. Op basis van de kerndoelen basisvorming worden leerlijnen en thema's geformuleerd.

Deze zijn onder andere van belang voor de ontwikkeling van programma's binnen de scholen. Vaksecties kunnen deze thema's als bouwstenen voor hun programma gebruiken. Deze publicatie over leerlijnen in de basisvorming is een vervolg op de SLO-publicaties *Bouwstenen voor de basisvorming. Een leerplan lichamelijke opvoeding* (Wolters-Noordhoff, 1993), en op het *SLO-programmavoorstel lichamelijke opvoeding in de basisvorming* (SLO, 1994).

2. Voorbeeldmatig wordt van een beperkt aantal leerlijnen een nadere uitwerking gegeven in tussendoelen voor de brugklas en klas2/3 uitgewerkt in leerdoelen voor het minimumniveau en leerdoelen voor het vervolgniveau. Deze concrete leerdoelen kunnen worden gebruikt voor vaksecties lichamelijke opvoeding om concretere doelstellingen te bepalen voor hun vakwerkplan voor de basisvorming. Om dit te kunnen doen ontwikkelen we eerst een geschikte beschrijvingsstructuur om de bedoelde niveau's in te duiden. Die structuur moet enerzijds voldoende houvast geven ('zo moet het') maar anderzijds ook voldoende vrijheid om slechts als voorbeeld gehanteerd te kunnen worden ('zo kan het').

Leeswijzer

Achtereenvolgens schetsen we in deze publicatie:

- enkele randvoorwaardelijke zaken rond tijdverdeling en beginsituatie;
- een manier om leerlijnen en thema's af te bakenen op basis van de kerndoelen basisvorming;
- een overzicht van de gekozen leerlijnen en thema's;
- een aantal voorbeelden gegeven van uitgewerkte leerlijnen.

Wat is de kleur van deze publicatie?

Voor de afstemming met het basisonderwijs hebben we gebruik gemaakt van het *Basisdocument bewegingsonderwijs*, waarin leerlijnen en tussendoelen voor het basisonderwijs zijn uitgewerkt. De reden dat we het eindniveau in groep 8 van het basisonderwijs niet direct uit dat basisdocument hebben overgenomen ligt in het feit dat de onderwijspraktijk is dat dat eindniveau nogal uiteen loopt, afhankelijk van de kwaliteit van het vakonderwijs dat leerlingen op de basisschool hebben gehad. Voor de aansluiting op bovenbouw van havo/vwo kan gebruik worden gemaakt van de eindtermen LO1 en LO2 en de toelichtingen bij deze twee examenprogramma's (zie o.a. *Voorlichtingsbrochures havo/vwo* voor LO1 en LO2). Met die programma's is echter nog niet zoveel ervaring opgedaan dat daar echt houvast aan ontleend kan worden. Het is in de praktijk eerder andersom. In de bovenbouw kijken docenten naar het startniveau van de leerlingen. Daar passen zij hun lessen en hun te bereiken einddoelen bij aan.

Bij de uitwerking van de bewegingsthema's is gebruikgemaakt van het *Werkboek Bewegingsonderwijs voor de Basisvorming* (Werkgroep Bewegingsonderwijs, 1994) en de diverse praktijkboeken uit twee onder auspiciën van SLO en APS uitgegeven praktijkreeksen voor de basisvorming.

1. Bewegen én regelen

De vakinhoudelijke kleur van waaruit deze publicatie is gemaakt is als volgt te typeren:

- Alle kerndoelen als uitgangspunt. Dat betekent dat we streven naar een oriëntatie op een breed en gevarieerd aanbod in de basisvorming.
- Een ordening op centrale bewegingsproblemen (en niet op toestellen of technieken). Het gaat erom dat de leerlingen zich ontwikkelen op de belangrijkste bewegingsproblemen en -principes, niet dat zij zich op slechts enkele daarvan in de diepte oefenen.
- Leerlingen leren ook regelen/leiding geven (in de rol van scheidsrechter, coach, organisator, enz.). In de kerndoelen staan dergelijke bekwaamheidsaspecten om te kunnen functioneren in bewegingssituaties ook nadrukkelijk aangegeven.
- Aandacht voor zelfstandig werken en leren. We gaan er vanuit dat er in de lessen gewerkt wordt op een manier die actief en zelfstandig leren van leerlingen mogelijk maakt.
- Leerlingen vergaren naast bewegings- en regelvaardigheden ook kennis en inzicht. Bij lichamelijke opvoeding moet er veel gedaan worden, maar kennis en inzicht vormen een noodzakelijke basis voor kwalitatief goed bewegen.
- Afstemmen op en samenwerken met andere vakken en docenten. Waar nodig en mogelijk kijken we ook naar mogelijkheden om het leren bij lichamelijke opvoeding af te stemmen op dat binnen andere vakken of leergebieden.

1. Uitgangspunten

Bij het uitwerken van de leerlijnen hebben enkele uitgangspunten een rol gespeeld. Deze uitgangspunten hebben betrekking op (de verdeling van) de beschikbare tijd (1.1 en 1.2) en de beginsituatie (1.3).

1.1 De beschikbare tijd

In deze paragraaf geven we aan hoeveel tijd er beschikbaar is en hoe deze verdeeld wordt over de domeinen of activiteitsgebieden.

Drie leerjaren

We zijn uitgegaan van drie leerjaren voor de basisvorming. Wettelijk is het mogelijk om de basisvorming na twee leerjaar af te sluiten of er iets langer dan drie jaar over te doen. De praktijk leert dat de meeste scholen kiezen voor een driejarige periode van basisvorming voor het vak lichamelijke opvoeding.

Aantal lessen per week

We zijn uitgegaan van drie lessen in leerjaar 1 en 2 en twee lessen in leerjaar 3. Deze keuze komt overeen met de situatie op veel scholen.

Effectieve lestijd

Om een realistische planning te kunnen bieden zijn we uitgegaan van 32 effectieve lesweken op het totaal van 40. In de praktijk blijkt dit aantal in ieder geval haalbaar te zijn voor veel scholen, meer meestal niet. De beschikbare onderwijstijd komt dan op het volgende neer:

Leerjaren	Weken x lessen	Totaal lessen
Leerjaar 1	32 x 3 =	96
Leerjaar 2	32 x 3 =	96
Leerjaar 3	32 x 2 =	64
Totaal		256

Verplichte en vrije ruimte

De beschikbare tijd hebben we verdeeld over het verplichte deel van het onderwijsprogramma (gericht op het halen van de kerndoelen) en het vrije gedeelte. Daarin kunnen doelstellingen aan bod komen die niet zijn opgenomen in de kerndoelen. Van de totaal beschikbare 256 lessen zijn 15 uren gereserveerd voor het vrije gedeelte.

Vijf periodes

We hebben het leerjaar opgedeeld in vijf periodes. Het blijkt dat scholen steeds meer met vijf (in plaats van vier) periodes werken. Deze periodes vallen tussen de vakanties

(zomer/herfst, herfst/kerst, kerst/krokus, krokus/voorjaar en voorjaar/zomer) en zijn ongeveer even lang. We hebben de volgende verdeling over de vijf periodes gehanteerd:

Leerjaar	Periodes en aantal weken					Totaal 32 w.
	1 6 w.	2 7 w.	3 7 w.	4 6 w.	5 6 w.	
Leerjaar 1	18	21	21	18	18	96
Leerjaar 2	18	21	21	18	18	96
Leerjaar 3	12	14	14	12	12	64
Totaal	48	56	56	48	48	256

1.2 De verdeling van tijd over domeinen en leerjaren

We hebben de volgende domeinen onderscheiden: turnen, spelen, bewegen en muziek, atletiek, zelfverdediging, zwemmen en niet- domeingebonden thema's. Voor de 'regelthema's' (zie hoofdstuk 2) hebben we geen aparte lestijd gereserveerd, hoewel er wel onderwijstijd in gaat zitten. Deze thema's benaderen we als zogenaamde sterthema's. De beschikbare tijd is dan als volgt over de domeinen en leerjaren verdeeld.

Domeinen	Leerjaar			Totaal
	1	2	3	
Turnen	20	20	10	50
Spelen	40	40	28	108
Bewegen en muziek	9	9	6	24
Atletiek	14	14	10	38
Zelfverdediging	5	5	2	12
Zwemmen	4	4	4	12
Niet-domein-gebonden thema's	4	4	4	12
Totaal	96	96	64	256

Met deze verdeling denken we de kerndoelen op een redelijk niveau te kunnen bereiken, terwijl er toch nog enige tijd overblijft voor niet in de kerndoelen opgenomen onderdelen. De lessen die in deze schema's staan vermeld hoeven niet perse ook als hele lessen gegeven te worden. Zo kunnen bijvoorbeeld twee lessen bewegen en muziek als vier halve lessen gegeven worden, maar ook als zes tot acht inleidingen van tien minuten.

1.3 De beginsituatie

We zijn bij het samenstellen van dit voorstel uitgegaan van enkele vooronderstellingen. Deze hebben betrekking op de beginsituatie van de school. We maken een onderscheid in de docent, accommodatie en materiaal en de school.

De docent

- We zijn uitgegaan van docenten die deskundigheid bezitten om de genoemde domeinen te kunnen verzorgen, met een lichte voorkeur voor de domeinen met wat meer traditie.
- Tevens verwachten we dat docenten leerlingen kunnen begeleiden in het (in toenemende mate) zelfstandig werken en leren.
- Een docent dient ook in staat te zijn om meer theoretische aspecten van het lesgeven (bijvoorbeeld het leiden van een onderwijsleergesprek, evalueren) te realiseren.

Accommodatie en materiaal

- We zijn uitgegaan van een standaard gymnastiekzaal.
- De school heeft de beschikking over een veld gedurende de toegestane acht 'veldweken'.
- Een (goed uitgerust) zwembad kan redelijkerwijs bereikt worden in periode 5.
- De school kan beschikken over het (binnen- en buiten)materiaal dat op de bavo-advieslijst staat.

De school

- Er wordt gewerkt met gemengde klassen.
- In klas 1 en 2 wordt elke week een blokkuur en een enkel uur gegeven. In het derde leerjaar worden één blokkuur of twee enkele uren gegeven.
- De schoolleiding en enkele collega's van andere vakken staan open voor een beperkte afstemming tussen en samenwerking met andere vakken.
- Er is in dit voorstel gebruik gemaakt van de vrije ruimte van de school voor het thema dansvoorstelling binnen bewegen en muziek.
- Buiten de lessen om kan er een schoolsportaanbod zijn; daar gaan we binnen het kader van dit voorstel niet op in.

2. Leerlijnen in de basisvorming

2.1 Leerlijnen, thema's en leerdoelen

De kerndoelen met de domeinen/activiteitsgebieden en deelgebieden bieden een overzicht van globale na te streven leerdoelen in verwante bewegingsonderwijsleersituaties. Om vanuit de kerndoelen tot een programma te komen is het formuleren van leerlijnen en thema's een zinvolle tussenstap. Door middel van leerlijnen en thema's wordt een ordening aangebracht in de leerstof die aan bod moet komen. In deze paragraaf geven we een toelichting op deze belangrijke stap.

Leerlijnen

Een leerlijn is de uitwerking van een deelgebied in thema's, kernactiviteiten en tussendoelen. Per thema wordt een opeenvolging van verwante bewegingssituaties beschreven, waarin een bewegings- en/of regelthematiek centraal worden gesteld. Tevens wordt beschreven hoe die thema's via planmatig gekozen lesinhouden (kernactiviteiten) aan de orde kunnen komen en welke tussendoelen daarmee kunnen worden gerealiseerd.

Voor ieder deelgebied valt binnen de basisvorming een leerlijn te ontwikkelen van brugklas tot en met klas drie. De leerlijnen basisvorming kunnen later worden uitgebouwd in de hogere leerjaren.

De leerlijnen worden geordend rond thema's waarbinnen overeenkomende bewegingsproblemen aan de orde komen. De meeste leerlijnen omvatten verschillende bewegingsthema's: zo kan binnen de leerlijn springen een nader onderscheid worden aangebracht in een aantal bewegingsthema's: bijvoorbeeld vrije sprongen, steunsprongen, springen en draaien voorover, springen en draaien achterover, seriespringen.

Naast bewegingsproblemen zijn er bij onderwijsleersituaties ook regelproblemen aan de orde. Bij het activiteitsgebied turnen zijn dit bijvoorbeeld 'het inschatten van en omgaan met risico's' en het 'onderling hulpverlenen'. Bij atletiek is dit bijvoorbeeld het 'elkaar jureren' of 'elkaar coachen'. Ook voor dergelijke regelproblemen kan een leerlijn worden ontwikkeld met doelen die gelden voor een bepaald leerjaar.

Twee soorten thema's

Wat zijn nu eigenlijk thema's? Thema's zien we als de *bouwstenen* voor het programma. Een thema is het etiket dat op een aantal samenhangende lessen wordt geplakt; het geeft aan waar het in die lessenreeks om draait. Een thema geeft een gemeenschappelijk hoofdprobleem aan. Een thema omvat doorgaans 2-8 lessen. Die lessen hoeven niet achter elkaar gegeven te worden; dat kan natuurlijk wel, maar het is ook mogelijk de lessen in de tijd te spreiden (zelfs over de leerjaren heen).

We onderscheiden twee soorten thema's: thema's waarbij het accent ligt op het *leren bewegen* (= bewegingsthema's) en thema's waarbij het accent ligt op het *leren regelen* door de leerlingen (= regelthema's).

Bewegingsthema's

Deze thema's vormen de hoofdmoot van het programma. De meeste kerndoelen hebben betrekking op het leren bewegen, dus het ligt voor de hand dat in de meeste thema's het accent op het bewegen ligt. Die accentuering van het bewegen komt duidelijk tot uiting in de benaming van die thema's. We geven enkele voorbeelden: *Vrije sprongen* en *Acrobatiek* bij turnen, *Individueel passeren* en *Opbouwen van een aanval* bij spelen en *Duurloop* en *Warming-up* bij atletiek.

Regelthema's

Maar de kerndoelen hebben niet alleen betrekking op het leren bewegen van de leerlingen. Er zijn ook kerndoelen waarbij het gaat om het vervullen van regelende taken: spelen (kerndoel 4), turnen (kerndoel 8), bewegen op muziek (kerndoel 10) en beoefenen van atletiek (kerndoel 14) en zelfverdediging (kerndoel 18). Het gaat om het vervullen van andere rollen door de leerlingen (coach, scheidsrechter, organisator, trainer/instructeur), elkaar hulpverlenen, bewegingssituaties inrichten of veranderen, een trainingsschema opstellen, enzovoort. Meestal worden deze rollen door de leerkracht vervuld, maar in de basisvorming is het de bedoeling dat ook de leerlingen gaan *regelen*.

Voor ieder domein geldt er een leerlijn met het accent op het leren regelen. Aan deze leerlijnen zijn diverse regelthema's te onderscheiden. Uit de naam van de thema's blijkt om welk aspect van het *regelen* het gaat. Enkele voorbeelden zijn: *Elkaar leren dansen* en *Hoe ontwerp je een dans?* bij bewegen en muziek, *De leerling als coach* en *Een toernooitje organiseren* bij zelfverdediging.

Wij kiezen ervoor om geen concrete onderwijstijd aan de regelthema's te verbinden. Neem bijvoorbeeld het thema *Situaties opbouwen* bij turnen. Het ligt voor de hand dat een sectie er voor kiest om geen aparte lessen of lesdelen aan dit thema besteden omdat het opbouwen van situaties in (vrijwel) elke turnles aan bod komt. De onderwijstijd die aan dit thema besteed wordt is dan moeilijk in te schatten. Het regelthema komt altijd geïntegreerd aan bod bij de bewegingsthema's. Bij de planning kan met een ster worden aangegeven wanneer een regelthema aan bod komt. De regelthema's gelden als *sterthema's*.

Op welke wijze formuleer je een thema?

Behalve dat het karakter van thema's kan verschillen (accent op het leren bewegen of het leren regelen) kunnen thema's op verschillende manieren worden geformuleerd. Een thema kan meer of minder doorsnijdend zijn. We gaan in op vijf manieren en geven aan wat de belangrijkste voor- en nadelen zijn.

Thema's per 'bewegingsvorm'

Dit is een traditionele manier. Het is een gangbare manier binnen de op wedstrijd georiënteerde sport.

Wanneer een docent thematiseert vanuit 'bewegingsvormen' worden bepaalde bewegingsoplossingen of -technieken gethematiseerd. Voorbeelden zijn de lay-up bij basketbal, de push bij hockey, de clear bij badminton, de spreidsprong over de bok bij turnen, de hangtechniek bij verspringen, de driepuntshoudgreep bij judo en de chassee bij jazzdans. De overeenkomst in al deze voorbeelden is dat het gaat het om ideaaltypische oplossingen van bewegingsproblemen en niet om de bewegingsproblemen zelf. De ideaaltypische technieken komen veelal uit de wedstrijd georiënteerde sport. Steeds staat het leren beheersen van de ideaaltypische techniek centraal. Daarmee wordt het bewegingsprobleem wel opgelost. Het geeft echter geen ruimte voor individuele oplossingen van leerlingen.

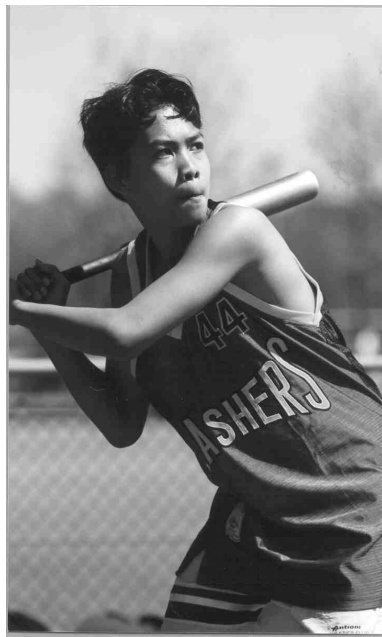
Voordelen:

- het is een herkenbare manier van ordenen van de leerstof (voor docent en leerlingen) omdat het een vrij gebruikelijke manier is.

Nadelen:

- er kan moeilijk gebruik gemaakt worden van de transfer (bijv. het *vrijlopen* binnen verschillende doelspelen);
- de thema's met het accent op het regelen zijn moeilijk in te passen omdat ze vaak geen betrekking hebben op een apart onderdeel.

In volgende vier manieren wordt wel uitgegaan van bewegingsproblemen. Bij de benoeming wordt niet de oplossing maar het bewegingsprobleem verwoord. Het geeft daarmee ruimte aan verschillende oplossingen.

2. Thema: de bal in het spel brengen.

Thema's per onderdeel

Dit is een gebruikelijke manier. Binnen turnen gaat het dan om thema's die vallen binnen de onderdelen *Steunsprongen*, *Zwaaien in hang*, *Zwaaien in steun*, enzovoort. Bij spel gaat het om thema's die vallen binnen de verschillende spelen: voetbal, volleybal, badminton, en dergelijke. Voorbeelden van thema's binnen voetbal zijn dan: *Drijven en dribbelen*, *Stoppen van de bal*, *Schieten op doel*, en dergelijke.

Voordelen:

- het is een herkenbare manier van ordenen van de leerstof (voor docent en leerlingen) omdat het een vrij gebruikelijke manier is.

Nadelen:

- er kan beperkt gebruik gemaakt worden van de transfer (alleen binnen één onderdeel);
- de thema's met het accent op het regelen zijn moeilijker planmatig in te passen omdat ze vaak geen betrekking hebben op een apart onderdeel.

Thema's per deelgebied

Het is ook mogelijk om thema's te formuleren die betrekking hebben op een totaal deelgebied binnen een domein. Dat is een invalshoek die vooral bij spel interessante mogelijkheden biedt. Er ontstaan dan thema's die vallen binnen de deelgebieden slag-

en loopspelen, doelspelen en terugslagspelen. Enkele voorbeelden: bij doelspelen *Openen van aan- en afspeellijnen* en *Man- en ruimtedekking* en bij terugslagspelen *Op gang houden* en *Over en weer inplaatsen*.

Voordelen:

- per leerlijn kan de volgorde van de thema's worden bepaald;
- het biedt goede mogelijkheden om gebruik te maken van de transfer (effectief onderwijs);
- het kan tijdsbesparend werken (bijv. omdat de principes van de man- en ruimtedekking niet bij elk doelspel herhaald hoeven te worden).

Nadelen:

- het is een werkwijze die nog niet zo is ingeburgerd;
- de herkenbaarheid (van een spel) kan voor leerlingen moeilijker worden (het is bijvoorbeeld anders dan op tv).

Thema's per domein(en)

Het is ook mogelijk om thema's te formuleren die betrekking hebben op een heel domein, meerdere domeinen of zelfs het hele vak. Hierbij zal het vaak gaan om thema's met het accent op het regelen door de leerlingen. We geven enkele voorbeelden van thema's die betrekking hebben op het totale domein spelen: *Het leiden van een spel*, *Hoe organiseer ik een toernooi* en *Spelregels op maat*. Voorbeelden van thema's die betrekking hebben op meerdere domeinen (of het hele vak) zijn onder andere *Zelfstandig werken in kleine groepen*, *Veilig met elkaar bewegen* en *Verantwoord materiaalgebruik*.

Voordelen:

- op deze manier kan er op een samenhangende en effectieve manier onderwijs gegeven worden in deze *nieuwere* doelstellingen.

Nadelen:

- het is vrij nieuw en daardoor moeilijk voor veel docenten om met dergelijke thema's te werken;
- het formuleren van aparte thema's voor het (leren) regelen kan op weerstanden stuiten bij de leerlingen (gevaar van te weinig bewegen).

Vakoverschrijdende thema's

Tenslotte is het nog mogelijk om thema's te formuleren die betrekking hebben op twee of meer vakken of zelfs op alle vakken. Enkele voorbeelden van thema's voor twee vakken: *Blessurepreventie*, *Trainingsleer* en *Milieubewust sporten* (met biologie), *Sport in de woonomgeving* (met verzorging), *Spelen met je eigen spelmateriaal* (met techniek) en *Bewegen op eigen muziek* (met muziek). Voorbeelden van thema's die betrekking hebben op alle vakken zijn onder andere *De ander en ik*, *Andere culturen* en *Meisjes en jongens*.

Voordelen:

- de leerlingen zien verbanden tussen verschillende vakken;
- *doen* en *nadenken* kan zo beter geïntegreerd worden in vergelijking tot leren dat beperkt blijft tot de les lichamelijke opvoeding.

Nadelen:

- het is moeilijk te realiseren omdat er veel mensen bij betrokken zijn;
- veel docenten zijn niet gewend om zo te werken.

Concluderend: een programma waarin zowel thema's per onderdeel, deelgebied, domein als vakoverschrijdende thema's gebruikt worden, lijkt de beste waarborg te bieden voor het tot zijn recht komen van de kerndoelen. Omdat in veel scholen het vakoverschrijdend werken moeilijk te realiseren is, lijkt een start met enkele thema's

die betrekking hebben op een deelgebied goed mogelijk en zinvol. In hoofdstuk 3 worden de leerlijnen met mogelijke bijhorende bewegings- en regelthema's schematisch weergegeven.

Leerdoelen

Wanneer de thema's zijn omschreven is de volgende stap het formuleren van de leerdoelen bij elk thema. Daarmee wordt duidelijk wat de leerlingen moeten opsteken van het betreffende thema. Bij het formuleren van leerdoelen zijn er enkele belangrijke punten om bij stil te staan.

Leerdoelen bij bewegings- en regelthema's

Belangrijk om bij stil te staan is dat er leerdoelen zijn die zich richten op vaardigheden en leerdoelen die betrekking hebben op kennis en inzicht. Bij vaardigheden maken we het onderscheid tussen bewegings- en regelvaardigheden.

Bij bewegingsthema's ligt het accent op het kunnen oplossen van bewegingsproblemen: hoe geef ik een goede voorzet, hoe krijg ik hoogte met behulp van een minitrampoline, hoe leg ik 1500 m. zo snel mogelijk af, enzovoort? Enkele voorbeelden van leerdoelen binnen het thema *Duurloop* zijn (het gaat zowel om bewegingsvaardigheden (BV) als kennis en inzicht (KI)):

- kunnen diverse loopvormen uitvoeren (BV);
- kunnen een eigen looptemposchema uitvoeren (BV);
- kennen de betekenis van de duurlooptest (KI);
- kennen de trainingsmethoden voor de duurloop (duur en interval) (KI).

Bij regelthema's ligt het accent op het kunnen oplossen van regelproblemen: hoe verdelen we de taken in ons groepje, welke hulpverleningstechniek is geschikt, hoe behandelen we het materiaal zorgvuldig, welke spelregels zijn geschikt, enzovoort? Enkele voorbeelden leerdoelen bij het thema *Zelfstandig oefenen* bij atletiek zijn: het gaat zowel om regelvaardigheden (RV) als kennis en inzicht (KI):

De leerlingen...

- kunnen (op aanwijzingen van de docent) een atletieksituatie inrichten (RV);
- kunnen (op aanwijzingen van de docent) een onderlinge taakverdeling afspreken en uitvoeren (RV);
- kunnen de (mindere of betere) prestaties van hun klasgenoten accepteren en waarderen (RV);
- kunnen op een positieve manier omgaan met de aanwijzingen van een medeleerling (RV).
- kunnen elkaar in tweetallen coachen tijdens de coopertest (RV);
- kennen de belangrijkste veiligheidsregels (KI);
- weten hoe ze verantwoord met materiaal moeten omgaan (KI).

We vatten het voorgaande samen in een schema:

Thema's	leerdoelen
Bewegingsthema's	bewegingsvaardigheid kennis & inzicht
Regelthema's	regelvaardigheid kennis & inzicht

2.2 De keuze van lesinhouden en werkwijzen

Wanneer de thema's en leerdoelen zijn geformuleerd volgt de stap waarin meer gedetailleerd aandacht wordt besteed aan de keuze van de lesinhouden en de werkwijze. In deze paragraaf geven we aan welke criteria daarbij een rol kunnen spelen.

Criteria

Deze criteria hebben vooral betrekking op de punten die gezien de doelstellingen van de basisvorming nadrukkelijk naar voren komen;

Criteria voor de keuze van lesinhouden

- grote variatie in leerstof (breed aanbod) aanbieden;
- uitdagende, stimulerende opdrachten geven;
- leren bewegen en leren regelen combineren in opdrachten;
- samenwerkingsopdrachten geven;
- lesinhouden kiezen die de leerlingen (net) aankunnen;
- lesinhouden kiezen die goed op verschillende niveaus te behandelen zijn (differentiatie);
- lesinhouden kiezen die de mogelijkheid voor zelfstandig werken door de leerlingen mogelijk maken;
- lesinhouden kiezen die aansluiten op de leef- en belevingswereld van de leerlingen.

Criteria voor de keuze van werkwijzen

- afstemmen op de leerdoelen die centraal staan (leren over bewegen vraagt een andere aanpak dan leren bewegen);
- leerlingen inschakelen (onderling observeren, aanwijzingen geven, e.d.);
- gebruik maken van activerende werkvormen (DDU, CID, experts, etc.)
- gedifferentieerde opdrachten geven (wat betreft niveau, interesse, enzovoort);
- werken met materiaal dat aangepast is aan de leerlingen (bijv. kleinere of zachtere ballen, lagere of hogere netten, e.d.);
- afwisseling brengen in het materiaal dat gebruikt wordt;
- werken in groepen van wisselende samenstelling;
- groepen indelen op basis van verschillende criteria: niveau, motivatie, geslacht, grootte en gewicht, e.d.;
- alle leerlingen de gelegenheid bieden om andere rollen te vervullen (te leren regelen);
- het vervullen van andere rollen (bijv. scheidsrechter, spelleider) aanpassen aan de mogelijkheden van de leerling(en);
- afstemming, eventueel samenwerking zoeken met andere vakken (educaties) op school;

- relaties leggen met instanties op het terrein van sport en bewegen in de naaste omgeving;
- mogelijkheden bieden voor leerlingen die leerproblemen hebben (steunlessen) of méér kunnen (bijv. schoolsport).

Differentiatie

Differentiëren omvat alle methodische maatregelen die ertoe bijdragen dat alle leerlingen zoveel mogelijk aan hun trekken komen. Deze differentiatie kan op verschillende manieren gerealiseerd worden. Aan de hand van de volgende punten lichten we dit toe.

3. De keuze van het materiaal

De keuze van materiaal en ruimte

Door de keuze van materiaal, het plaatsen van het materiaal en gebruik van de ruimte kan gedifferentieerd worden. Het springen over een kast van vijf delen is moeilijker dan over een kast van drie delen; hoe verder een plank neergelegd wordt, hoe moeilijker de sprong wordt. Scoren in een groot doel is makkelijker dan in een klein doel, spelen met beschermde gebieden is makkelijker dan zonder.

De omvang van de leerstof

Een belangrijk differentiatiemiddel is de hoeveelheid leerstof die leerlingen moeten verwerken. Sommige leerlingen kunnen meer aan dan anderen. Die omvang kan bijvoorbeeld betrekking hebben op het aantal technieken dat beheerst moet worden (bij bijv. verspringen), de uitgebreidheid van een taakomschrijving van een coach, het aantal punten waarop gelet moet worden bij een observatie, de hoeveelheid kennis die geleerd moet worden over bijvoorbeeld conditie en training, en dergelijke.

De moeilijkheidsgraad van de opdracht

Niet alleen de omvang, ook de moeilijkheidsgraad van de leerstof kan verschillen. Dat betreft allereerst bewegingsopdrachten: onderhands opslaan is makkelijker dan bovenhands; de technische eisen die aan een bewegingsuitvoering worden gesteld kunnen variëren; de te halen afstand of tijd (bij atletiek bijvoorbeeld) kan verschillen, enzovoort. Maar ook in andere opdrachten kan gedifferentieerd worden: observeren van het aantal malen dat een speler de bal aanraakt is makkelijker dan sportief gedrag beoordelen; een nieuwe dans maken is moeilijker dan een bestaande dans variëren; abstracte, diepgravende informatie over conditieverbetering is moeilijker dan concrete aanwijzingen. Ook is de beschikbare tijd voor het vervullen van een opdracht sterk bepalend voor de moeilijkheidsgraad.

De samenstelling van groepen

Het indelen van groepen die moeten samenwerken kan op verschillende manieren. Hoe kleiner en homogener een groep is (wat betreft niveau, geslacht, interesse, en dergelijke) hoe makkelijker doorgaans het werken is voor de leerlingen. Dit punt is van groot belang als leerlingen andere rollen (coach, scheidsrechter) moeten vervullen.

De ruimte voor leerlingen binnen opdrachten

Hoe meer ruimte de leerlingen krijgen om zelf dingen te beslissen hoe moeilijker het doorgaans voor ze wordt. Dit kan betrekking hebben op de inrichting van een bewegingssituatie, het zorgen voor veiligheid (hulpverleners), het maken van groepen, het veranderen van spelregels, enzovoort. Leerlingen die ruimte niet gewend zijn (thuis en/of op school) zullen langzamerhand ingevoerd moeten worden.

2.3 Planmatig uitwerken van leerlijnen

We onderscheiden vakwerkplannen, themaplannen en lesplannen. In het vakwerkplan worden de inhoud van het programma beschreven. Het gaat om de verdeling van bewegings- en regelthema's over de tijd (thematijdsverdeling over de leerjaren en de periodes). Vervolgens worden de thema's uitgewerkt in themaplannen. Een themaplan is een plan voor meerdere samenhangende lessen. Lessen die bij elkaar horen omdat hetzelfde bewegings- of regelthema centraal staat. Vaak worden themaplannen op het niveau van de vaksectie ontwikkeld. Het is vervolgens aan de individuele docent om de themaplannen uit te werken in lesplannen (zogenaamde lesvoorbereiding).

Bij het thematisch uitwerken van een leerlijn naar themaplannen worden de volgende stappen genomen:

1. Formuleren van de kenmerken van het centrale bewegings- en/of regelprobleem
2. Bepalen van mogelijke bewegings- en regelthema's bij de leerlijn
3. Kiezen en plannen van de thema's
  - Bepalen van hoeveelheid lestijd per bewegingsthema (en regelthema)
  - Bepalen van interne volgorde van thema's binnen de leerlijnen
  - Plannen van de thema's over de leerjaren/periodes

4. Thema's uitwerken in themaplannen:
- Benoemen van het centrale bewegings- of regelprobleem voor het thema
  - Kiezen van kernactiviteiten op startniveau en vervolgniveau (suggesties voor lesinhouden) voor de brugklas en voor klas 2/3 en aangeven van verwante activiteiten
  - Benoemen van differentiatiemogelijkheden naar arrangement en uitvoeringswijze
  - Formuleren van leerdoelen (passend bij een kernactiviteit) op een minimum- en een vervolgniveau voor de brugklas en voor klas 2/3
  - Plaatsen van didactische opmerkingen

Aan de hand van hoofdstuk 3 *Leerlijnen basisvorming* en hoofdstuk 4 *Voorbeelden van een aantal uitgewerkte leerlijnen* kunnen vaksecties themaplannen uitwerken. Op de volgende pagina staat een voorbeeld van een themaplanformulier.

Leerlijn: Thema:	klas(sen)									Naam: Datum:
	lessen:									
Kernactiviteiten Brugklas Startopdracht	Leerdoelen Minimumniveau:									Didactische aandachtspunten
Vervolgopdracht	Vernivoneau:									
Kernactiviteiten Klas 2/3 Startopdracht	Leerdoelen Minimumniveau:									Didactische aandachtspunten
Vervolgopdracht	Vernivoneau:									

3. Groslijst van leerlijnen en thema's

3.1 Leerlijnen basisvorming en mogelijke bewegingsthema's

Domein	Deelgebied	Bewegingsthema's	
Turnen	balanceren	balanceren op diverse vlakken	
		samen balanceren	
	Springen	vrij springen	
		steunspringen	
		springen en draaien voorover	
		springen en draaien achterover	
		springen en overslaan	
		Zwaaien	zwaaien in hang
	Spel	Tikspelen	zwaaien in steun
			schommelen
Slag- en loopspelen		zwaaien en draaien	
		tikspelen	
		afgooispelen	
		werpen, vangen en fielden	
		pitchen, catchen en slaan	
		inblijven en uitmaken	
		Doelspelen	aannemen van, verplaatsen met en overspelen van de bal
			openen en afsluiten van speellijnen
individueel passeren			
samenspelend passeren			
Bewegen op muziek	Terugslagspelen	doen van doelpoging	
		opbouwen van de aanval	
		verdedigen	
		op gang houden	
	Ritme en bewegen	sparren	
		spelen om punten/over en weer inplaatsen	
		opbouwen van de aanval	
		verdedigen	
		in de maat bewegen	
		starten en stoppen	
Volksdansen	doorlopen van dansfiguren		
	in de maat bewegen		
	maken van figuren		
	Jazzdans	in de maat bewegen	
starten en stoppen			
maken van choreografische figuren			

Domein	Leerlijn	Bewegingsthema
	Conditionele vormen op muziek	in de maat bewegen
		lopen en springen
		doen van warming-up
		doen van cooling-down
Atletiek	Lopen	duurlopen
		sprinten
		estafette lopen
	Springen	verspringen
		hoogspringen
		meersprongen
	Werpen, stoten, slingeren	mikken
		speerwerpen
		kogelstoten
		discuswerpen
Zelfverdediging	Stoeispelen	staande stoeispelen
		stoeispelen op de grond
		houdgrepen en bevrijden
		vallen
		werpen
	Trefspelen	treffen en ontwijken
		treffen en (af-)weren
		overnemen van initiatief
		sparren
	Zelfverdediging voor meisjes	
Overige	Rijden en glijden	schaatsen
		skeelers
		inline-skating
		skateboarden
		skiën
		snowboarden
		langlaufen
		mountainbiken
		toerfietsen
		triathlon
		roeien
		kanoën
		wildwaterkanoën
	Klimmen	klimmen
		muurwandklimmen
	Touwspringen	touwtje springen
		lange touw springen
	Zwemmen	zwemslagen
		redden van jezelf
		redden van de ander
		balspelen
		springen

Domein	Leerlijn	Bewegingsthema
		snorkelen/persluchtduiken
	Zeilen	zeilen
		windsurfen
	Mikken	bowlen
		boogschieten
		darten

In dit schema gaan we dus uit van de kerndoelen. Deze kerndoelen hebben in ieder geval betrekking op het verplichte deel (minimaal 75% van de totale tijdsbesteding) en de vrije ruimte (25% van de totale tijdsbesteding). De leerlijnen zijn afgeleid uit de domeinen en deelgebieden. Daarnaast zijn er nog andere leerlijnen te onderscheiden. Te denken valt aan klimmen, zwemmen, glijden, rijden enzovoort.

3.2 Leerlijnen basisvorming en mogelijke regelthema's

Domein	Regelthema's
Spel	Spelen volgens afgesproken regels Zelfstandig spelen van een spel Omgaan met verschillen De leerling als scheidsrechter Coachen van een ploeg Prestatie of recreatie Organiseren van een toernooitje
Turnen	Opbouwen en opruimen van turnsituaties Aanpassen van turnsituaties aan het eigen vaardigheidsniveau of dat van een groep Inschatten van en omgaan met risico's bij het turnen Onder leiding hulpverleners bij turnen Analyseren van het bewegen in turnsituaties op basis van eenvoudige criteria Zelfstandig (samen)werken in groepen Ontwerpen van eigen turnsituaties
Bewegen op muziek	Elkaar leren dansen Ontwerpen van een dans Een danspresentatie verzorgen
Atletiek	Train jezelf Hoe verbeter ik mijn conditie Zelfstandig oefenen Een eigen wedstrijd organiseren
Zelfverdediging	Stoei er zelf mee Een toernooitje organiseren De leerling als coach

Niet domein-gebonden thema's	Sportoriëntatie en -keuze Fair-play Leerlingen als kritisch consument Elkaar observeren (<i>Kijk eens naar een ander</i>)
------------------------------	--

4. Voorbeelden van een aantal uitgewerkte leerlijnen

4.1 Thema's voor de leerlijnen binnen het domein spelen

Hier maken we eerst de tussenstap van het uitwerken van leerlijnen in thema's en het uitzetten daarvan in de tijd. Daarna kan de inhoudelijke uitwerking verder gebeuren. Hier doen we dat alleen voor het domein spelen.

Thema's voor domein Spelen					
Naam	Aantal lessen per leerjaar			totaal	
	1	2	3		
Bewegingsthema's					
1	Speellijnen, openen en afsluiten (handbalachtig)	6	4	-	10
2	Aannemen, verplaatsen en afspelen (basketbal, voetbal, hockey, [tik]rugby)		4	-	8
3	Individueel/samenspelend passeren (korfbal, basketbal, voetbal, hockey, [tik]rugby)	10	10	-	20
4a	Doen van een doelpoging (korfbal)	1	1	-	2
4b	Doen van een doelpoging (basketbal)	1	2	-	3
5a	Spelen met tactische afspraken (korfbal, basketbal)	-	-	6	6
5c	Spelen met tactische afspraken (voetbal, hockey)	-	-	5	5
5e	Spelen met tactische afspraken ([tik]rugby)	-	-	2	2
6a	Op gang houden (volleybal, badminton)	5	4	2	11
6b	Op gang houden (tennis)	2	1	1	4
7a	Over en weer inplaatsen (volleybal)	4	4	4	12
7b	Over en weer inplaatsen (badminton, tennis)	-	2	2	4
8	Uitmaken en inblijven (softbal)	6	4	-	10
9	Inblijven en uitmaken (softbal)	-	3	6	9
10	Kijk eens naar de ander				
11	Scheidsrechteren				
12	Organiseren				
13	Coachen				
14	Spelsituaties aanpassen				
Totaal aantal lessen		40	40	28	108

Het aantal lessen is vermeld ter controle op de eerder gemaakte verdeling van tijd over domeinen en leerjaren. Afhankelijk van de specifieke inhoudelijke samenhang tussen activiteiten hebben we soms gekozen om een leerlijn activiteitsdoorsnijdend in thema's uit te werken en soms om thema's activiteitsspecifiek te kiezen.

Doelstellingen voor het hele domein Spelen

Alvorens we overgaan tot het toelichten van elk thema formuleren we eerst enkele doelstellingen die voor het hele domein Spelen gelden. Het betekent concreet dat deze doelstellingen binnen elk thema aan bod dienen te komen.

De leerlingen...

- kunnen andere spelers de ruimte geven om te spelen;
- kunnen samenspelen in spelsituaties;
- ervaren en begrijpen dat de andere spelers (mede- en tegenspelers) het jou mogelijk maken om te spelen;
- kunnen omgaan met winnen en verliezen;
- weten dat spelen het leukst is met gelijkwaardige ploegen;
- kunnen een spel spelen volgens afgesproken regels;
- ervaren dat veel en intensief spelen in kleine groepen veel leerresultaat oplevert;
- zien de relatie tussen oefenspelsituaties en spelsituaties;
- kunnen gebruikmaken van de vaardigheden en aanwijzingen van de betere spelers;
- kunnen als vaardige speler ondersteunend functioneren ten opzichte van minder vaardige spelers.

4.2 Een leerlijn 'terugslagspelen'

Inleiding

Terugslagspelen staan in de herziene kerndoelen basisvorming lichamelijke opvoeding (1998-2003) genoemd onder domein A: spel als kerndoel 3. Leerlingen moeten tenminste vormen van twee terugslagspelen leren spelen, waaronder in ieder geval volleybal. In deze leerlijn werken we dat deel van de kerndoelen uit.

Kenmerken van terugslagspeelactiviteiten

Bij de terugslagspelen gaat het er om dat een speelvoorbeeld (bal, shuttle) heen en weer wordt gespeeld tussen twee (teams van) spelers. Dat kan zijn met de bedoeling om dat speelvoorwerp samen zo lang mogelijk in de lucht te houden (hooghouden en sparren). Maar de bedoeling kan ook zijn om met het speelvoorwerp het speelveld van de ande(e partij) te raken ten opzichte van het voorkomen daarvan (over en weer inplaatsen). Vaak worden de speelvelden van de spelers dan van elkaar gescheiden door een net (volleybal, badminton, tennis), maar dat hoeft niet (squash, kaatsen).

Bewegingsthema's

- Op gang houden
- Over en weer inplaatsen

Mogelijk te koppelen regelthema's

- Observeren
- Trainen
- Scheidsrechteren
- Organiseren

Plannen van de thema's
 Lestijd per bewegingsthema
 Volgorde van bewegingsthema's
 Plannen van thema's over de leerjaren
 Regelthema's = sterthema's

Bewegingsthema's	Brugklas	klas 2	Klas 3	totaal
Op gang houden	7	6	3	16
Over en weer inplaatsen	4	6	6	16

Mogelijke regelthema's die in samenhang met de hierboven genoemde bewegingsthema's in de lessen aan de orde kunnen komen:

Regelthema's	Brugklas	klas 2	Klas 3	totaal
Observeren	*			
Trainen	*	*		
Scheidsrechteren		*	*	
Organiseren		*	*	

Hieronder wordt deze leerlijn terugslagspelen uitgewerkt in tussendoelen voor:

- het bewegingsthema op gang houden voor badminton
- het regelthema organiseren bij badminton
- het bewegingsthema over en weer inplaatsen voor volleybal

4.2.1 Bewegingsthema op gang houden

Bewegingsprobleem

Het met de ander(en) zo lang mogelijk de bal/shuttle heen en weer spelen.

Kernactiviteiten

Brugklas badminton 1-1
 volleybal 1-1, 2-2, 3-3

Klas 2/3 badminton 1-1, 2-2
 volleybal 2-2, 3-3, 4-4

Verwante activiteiten

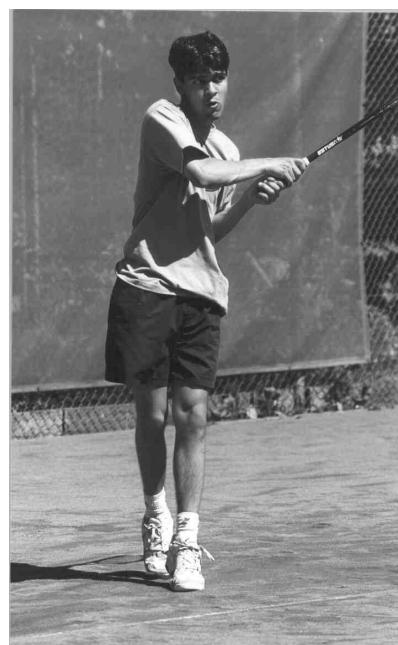
Brugklas minitennis 1-1
 tafeltennis 1-1

Klas 2/3 minitennis 1-1
 tafeltennis 1-1
 rondom de rij, in een kring
 (volleybal)

Uitbouwfactoren

Arrangement

- Van trage naar snelle bal
  - Van kleine naar grote onderlinge afstand
  - Van zonder net naar met net
  - Van weinig spelers naar meerdere spelers
  - Met een partner van hoger naar lager speelniveau
4. Verwante activiteit: tennis

Uitvoeringswijze

- Van makkelijk naar moeilijk aanspelen (van op gang houden naar sparren)
- Zowel bovenhands als onderhands (bij racketspelen)
- Zowel forehand als backhand (bij racketspelen)
- Zowel met bovenhandse als onderarmse techniek (bij volleybal)
- Van weinig naar meer eisen aan de bewegingsuitvoering

Leerdoelen bewegingsthema op gang houden

Brugklas

Badminton 1-1

Arrangement

Lengte net over de zaal

Smal en lang veld (2 1/2 bij 10 m.)

tekening

Startopdracht

'Breng de shuttle in het spel en houd de shuttle samen zo lang mogelijk in de lucht.'

Minimumniveau

Leerlingen die de shuttle slaan...

- kunnen de shuttle onderhands in het spel brengen
- kunnen de shuttle in het spel brengen zodat de ontvanger bovenhands kan terugspelen
- kunnen op tijd in een goede positie komen om de shuttle te slaan
- kunnen de shuttle bovenhands in een laag tempo meerdere keren met de ander op gang houden (onderlinge afstand 6-8 meter)
- zien in wanneer de ander de shuttle makkelijk kan terugspelen

Vervolgopdracht

'Eén speler spart de ander: laat de ander in voor- en achterwaartse richting lopen door de shuttle kort of diep te spelen. Spar zodanig dat de ander de shuttle nog net kan terugspelen.'

Vervolgniveau

Leerlingen ...

- kunnen de shuttle zowel bovenhands als onderhands in wisselende tempi (kort en diep) met de ander op gang houden
- kunnen zich steeds weer opstellen in de basispositie
- kunnen zich op tijd verplaatsen (voor/achter) ten opzichte van de aangespeelde shuttle
- kunnen de ander steeds uit de centrale positie lokken in voor- en achterwaartse richting
- zien in wanneer de ander de shuttle nog net kan terugspelen

Klas 2 en 3

Badminton 1-1

Arrangement

Lengte net over de zaal

Smal en lang veld (2 ½ bij 10 m.)

tekening

Startopdracht

'De ene leerling speelt de shuttle steeds in vaste volgorde kort, midden, diep, kort, enz., de ander speelt de shuttle steeds in het midden terug. Probeer daarbij de shuttle zo lang mogelijk in de lucht te houden.'

Minimumniveau

Leerlingen ...

- kunnen de shuttle kort, midden en diep spelen zodanig dat de shuttle meerdere keren op gang blijft
- kunnen de shuttle bovenhands en onderhands terugspelen
- kunnen in een goede positie komen om de shuttle te slaan

Vervolgopdracht

Twee spelers sparren elkaar: laat elkaar in voor- en achterwaartse richting lopen door de shuttle kort of diep te spelen. Spar zodanig dat de ander de shuttle nog net kan terugspelen.

Vervolgniveau

Leerlingen ...

- kunnen elkaar sparren met zowel bovenhandse als onderhandse slagen in wisselende tempi (kort en diep)
- kunnen na het wegspeelen van de shuttle opnieuw positie kiezen, enigermate rekening houdend met de terugspeelmogelijkheden van de ander op dat moment
- kunnen zich op tijd verplaatsen (voor/achter) ten opzichte van de aangespeelde shuttle
- kunnen de ander steeds uit de centrale positie lokken in voor- en achterwaartse richting
- kunnen het aanvallende initiatief neutraliseren of overnemen
- zien in wanneer de ander de shuttle nog net kan terugspelen

4.2.2 Regelthema: organiseren (uitgewerkt voor badminton)

Regelprobleem

De leerlingen treden op als organisator bij het spel badminton, bijvoorbeeld om gezamenlijk een spelschema voor de eigen groep waarin wordt gespeeld. Ze krijgen daarbij te maken met speelvoorwaarden als aantal spelers, tijdsindeling, puntentelling en doordraaisysteem.

Kernactiviteiten met betrekking tot organiseren

Brugklas: nog niet aan de orde (zie schema blz. 21)

Klas 2/3

- minimumniveau: bij badminton 1-1 of 2-2 in een eigen speelgroep van 4-6 leerlingen gezamenlijk een speelschema maken en uitvoeren met een taakverdeling van scheidsrechter, puntenteller en tijdsbewaker.
- vervolgniveau: samen met drie medeleerlingen voor badminton 1-1 of 2-1 voor de hele klas voor één les een toernooi voorbereiden, organiseren en uitvoeren

Uitbouwfactoren:

- van organiseren voor kleine groep naar organiseren voor grotere groepen
- van organiseren met weinig onderlinge taakverdeling naar organiseren met meer taakverdeling
- van organiseren voor eenvoudige spelvormen (met weinig verschillende rollen, individueel 1-1) naar complexere spelvormen (meer rollen, grotere teams)
- van organiseren van activiteiten zonder competitie (instuifkarakter) naar activiteiten met competitie
- van organiseren van activiteiten met weinig regels naar activiteiten met meer en complexe regels
- van een organisatie met een eenvoudig naar complexer toernooischema's
- van organiseren met weinig medewerking van deelnemers in andere regelende rollen (scheidsrechter, coach) naar meer medewerking in regelende rollen

Doelstellingen minimumniveau

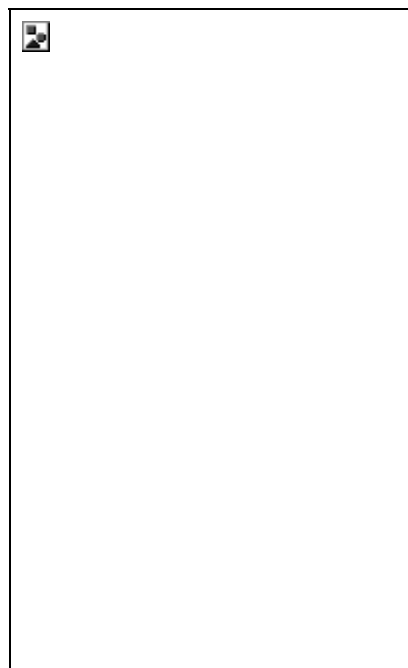
Leerlingen...

- kunnen voor badminton een spelsituatie volgens afspraak inrichten en op gang brengen
- kunnen voor een eigen speelgroep van max. 6 spelers een speelschema maken en uitvoeren
- kunnen verschillende regeltaken (scheidsrechter, puntenteller, tijdsbewaker, coach) verdelen en inplannen

Doelstellingen vervolgniveau

Leerlingen...

- kunnen verschillende organisatievormen (instuiftoernooi en competitietoernooi) voor het spel badminton aangeven en toepassen voor een klas
- kunnen met enkele medeleerlingen een toernooi voorbereiden
- kunnen een toernooischema maken, met tijdsverdeling en onderlinge taakverdeling
- kunnen onderling werkafspraken maken, werken aan de hand van een checklistje (van de docent?), elkaar zo nodig controleren op afspraken
- kunnen een toernooi uitleggen aan de klas en op gang brengen
- kunnen zorgdragen voor een adequaat verloop, aangeven van begin- en eindsignalen, controle van wisseling van teams volgens het opgestelde schema, de registratie van de resultaten.

5. Schematisch organiseren

4.2.3 Bewegingsthema over en weer inplaatsen voor volleybal

Bewegingsprobleem

Het gaat om het spelen van de bal in het speelveld van de tegenstander zonder dat deze erbij kan of fout terugspeelt ten opzichte van het voorkomen daarvan.

Kernactiviteiten

Brugklas pingpongvolleybal 1-1, 2-2

Klas 2/3 pingpongvolleybal 2-2

Verwante activiteiten

Brugklas minitennis 1-1

tafeltennis 1-1

Klas 2/3 (mini)tennis 1-1

tafeltennis 1-1

Uitbouwfactoren

Arrangement

- Van trage naar snelle bal, van licht naar zwaar, van groot naar klein
- Van weinig spelers naar meerdere spelers
- Van hoog naar laag net
- Van kort veld naar diep veld, van smal naar breed veld
- Met een partner met een lager niveau naar een partner met een hoger niveau

Uitvoeringswijze

- Zowel bovenhandse als onderarmse techniek (bij volleybal)
- Van laag (hoog net) naar hoog tempo (laag net) van spelen
- Van weinig naar meer eisen aan de bewegingsuitvoering

Leerdoelen bewegingsthema over en weer inplaatsen (volleybal)

Brugklas

Pingpongvolleybal 1-1

Arrangement

Lengte volleybalnet over de zaal

Vrij hoog net

Smal en ondiep veld (3 bij 9 m.)

Per veldje twee spelers (1 tegen 1)

tekening

Startopdracht

Gooi op $\pm$ 2m. afstand van het net de bal voor jezelf op en speel hem bovenhands over het net. Probeer de bal bij de tegenspeler op de grond te krijgen. Die probeert dat te voorkomen en bij jou de bal op de grond te krijgen. Degene die de bal ontvangt mag de bal eventueel vangen en vanaf die plek bovenhands in het spel brengen.

Minimumniveau

Leerlingen ...

- kunnen de bal bovenhands in het spel brengen
- kunnen de bal die eenvoudig over het net komt (dat wil zeggen met een boogje , in een laag tempo, vlak vóór of naast de speler) bovenhands terug over het net spelen
- kunnen in een goede positie komen ten opzichte van en eenvoudig aangespeelde bal zodat een vervolgactie mogelijk is
- kunnen zich verplaatsen ten opzichte van een moeilijk aangespeelde bal en de bal vangen
- kunnen de bal naar een niet bezet gedeelte van het grondgebied van de tegenspeler spelen

Vervolgopdracht

Als startopdracht, de bal mag echter niet meer gevangen worden

6. Vervolgniveau

Vervolgniveau

Leerlingen ...

- kunnen de bal die moeilijk over het net komt (dat wil zeggen uit de richting) bovenhands terug over het net spelen
- kunnen steeds de centrale positie innemen in het veld
- kunnen zich tijdig verplaatsen naar de plaats waar de bal dreigt op de grond te komen, zodat een vervolgactie mogelijk is
- kunnen het initiatief hernemen door de bal die eenvoudig over het net komt naar een niet bezet gedeelte van het grondgebied van de tegenspeler te spelen

Klas 2 en 3 (p.m.)

4.3 Een leerlijn 'doelspelen'

Inleiding

De doelspelen vormen een groot deel van mogelijke bewegingsactiviteiten van mensen. In de kerndoelen nemen ze een voorname plaats in. De leerlingen moeten van minimaal drie doelspelen vormen leren spelen. Van die vormen van spelen werken we hier de leerlijn uit.

Kenmerken van doelspeelactiviteiten

Bij de doelspelen gaat het om al samenspelend (uitverdedigend of aanvallend) in balbezit blijven om uiteindelijk te kunnen scoren ten opzichte van het voorkomen daarvan. De hantering van de bal kan zijn met de hand, met de voet of met een stick.

Bewegingsthema's

Openen en afsluiten van speellijnen
Aannemen, verplaatsen en afspelen van/met de bal
Individueel of samenspelend passeren
Doen van doelpoging
Spelen met tactische afspraken

Plannen van de thema's

Bewegingsthema's	brugklas	klas 2	Klas 3	totaal
Speellijnen openen en afsluiten	6	4		10
Aannemen, verplaatsen en afspelen	4	4		8
Individueel/samenspelend passeren	11	10		21
Doen van doelpoging	2	3		5
Spelen met tactische afspraken			13	13

Mogelijke regelthema's die in samenhang met de hiervoor genoemde bewegingsthema's in de lessen aan de orde kunnen komen:

Regelthema's	Brugklas	klas 2	Klas 3	totaal
Kijk eens naar een ander	*	*	*	nvt
Leerlingen in andere rollen	*	*	*	nvt

Deze regelthema's worden hieronder verder niet uitgewerkt.

Bewegingsthema Openen en afsluiten van speellijnen

Bewegingsprobleem

Het al samenspelend (uitverdedigend of aanvallend) in balbezit blijven ten opzichte van het voorkomen daarvan.

Kernactiviteiten

Brugklas Handbalachtige spelen
Korfbal
Basketbal
Voetbal
Hockey
(Tik)rugby

Klas 2/3   Handbalachtige spelen
                          Korfbal
                          Basketbal
                          Voetbal
                          Hockey
                          (Tik)rugby

Verwante activiteiten

Brugklas   Tienen
                          Buiten de perken of eindvakbal
                          Cirkelbal
                          Velgbal
Klas 2/3   Velgbal
                          Tchoukbal

Uitbouwfactoren

Arrangement

Van overtal- naar ondertal situaties (bijvoorbeeld met neutrale speler).
Van veel beschermde gebieden naar geen beschermde gebieden.
Van makkelijk (foambal, kleine bal) naar moeilijk hanteerbare ballen (groter, zwaarder).
Van ruime scoringsmogelijkheden naar beperkte scoringsmogelijkheden (van meer naar minder doeltjes, van breed naar smal).

Uitvoeringswijze

Van ruime afstand verdedigen (armlengte afstand) naar kort verdedigen
Met ruime interpretatie van de spelregels (gedifferentieerd fluiten) naar strengere toepassing
Van weinig naar meer eisen aan de bewegingsuitvoering.

Leerdoelen bewegingsthema openen en afsluiten van speellijnen

Brugklas

Buiten de perken

Arrangement

4 +1 – 4 +1 (=doelspeler). De doelspelers van beide partijen staan in een perk.
Niemand behalve de doelspeler mag in het perk komen.

tekening

Opdracht

Probeer al overspelend komen tot een score door de doelspeler met of zonder stuit aan te spelen. Als deze de bal vangt heb je een punt. Deze ploeg houdt balbezit. Na doelpunt en balwisseling eerst recht van aanval halen over de middenlijn.

Minimumniveau

als balbezitter...

zien waar medespelers vrij staan
kunnen de bal buiten bereik van onderscheppers aanspelen

als medespeler van de balbezitter...

kunnen zich vrij van onderscheppers en aanspelbaar opstellen

als onderschepper ...

kunnen afspeellijnen sluiten en/of tussen het eigen doel en een tegenspeler blijven
kunnen naar de balbezitter toegaan om het afspelen te bemoeilijken

Vervolgniveau

als balbezitter...

kunnen de bal breed of diep spelen
kunnen scoringspoging doen of nog eens afspelen

als medespeler van de balbezitter...

kunnen (opnieuw) weglopen van een tegenspeler om aanspeelbaar te worden

als onderschepper ...

kunnen staande in of dichtbij een afspeelijn een pass onderscheppen
kunnen wat dicht bij een aanspeelbare dan bij een niet-aanspeelbare speler gaan
staan, zeker bij scoringskansen

Klas 2 en 3

Basketbal

Arrangement

Halve zaal, 4-4 met scoren op één bord (met recht van aanval).

Opdracht

Probeer al overspelend komen tot een score. Het is toegestaan om één dribbel te maken. Na een doelpunt krijgt de andere partij de bal. Na balwisseling en onderschepping eerst recht van aanval halen in het vak bij de middenlijn.

Minimumniveau

als balbezitter...

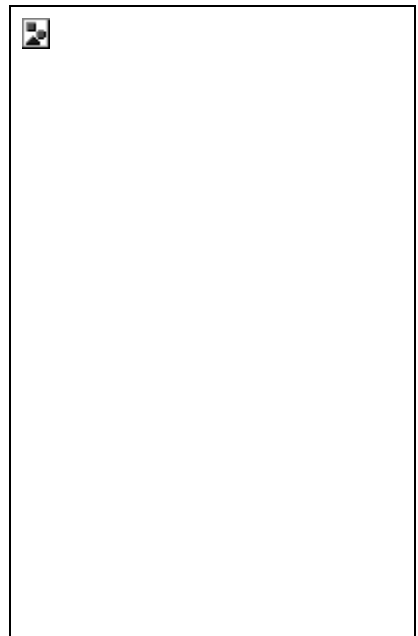
zien waar medespelers vrij staan
kunnen de bal buiten bereik van
onderscheppers aanspelen
kunnen de bal breed of diep spelen
kunnen scoringspoging doen of nog eens
afspelen

als medespeler van de balbezitter...

kunnen zich vrij van onderscheppers en
aanspeelbaar opstellen
kunnen (opnieuw) weglopen van een
tegenspeler om aanspeelbaar te worden
kunnen aanspeelbaar zijn bij een scoringskans
(bij het principe: 'om te scoren zijn er twee
nodig')

als onderschepper ...

kunnen afspeellijnen sluiten en/of tussen het eigen doel en een tegenspeler blijven
kunnen naar de balbezitter toegaan om het afspelen te bemoeilijken
kunnen staande in of dichtbij een afspeelijn een pass onderscheppen
kunnen wat dicht bij een aanspeelbare dan bij een niet-aanspeelbare speler gaan
staan, zeker bij scoringskansen

Vervolgniveau

als balbezitter ...

kunnen indien bedreigd zichzelf met één dribbel vrij spelen
kunnen bij een open doellijn zich met één dribbel dichterbij de basket komen en een doelpoging doen
kunnen de bal vasthouden of snel doorspelen
kunnen wegdraaien van tegenspelers
kunnen na afspelen weer aanspeelbaar zijn in de breedte of diepte voor de nieuwe balbezitter

als medespeler van de balbezitter...

kunnen vanuit de opbouw van de aanval een positie innemen waar ruimte is om een doelkans uit te spelen
kunnen hetzij in de breedte, hetzij in de diepte zich op een andere plaats opstellen dan medespelers (uitgaande van een bepaalde basisopstelling)
kunnen aanspeelbaar worden door ineens weg te lopen van een tegenspeler, hetzij naar binnen, hetzij naar buiten
kunnen aanspeelbaar zijn bij een scoringskans, hetzij dichtbij, hetzij veraf

als onderschepper...

kunnen mee schuiven met de richting van de aanval zodat de weg naar het doel wordt afgesloten
kunnen zich op een andere plaats opstellen dan mede-onderscheppers, zodat meerdere afspeellijnen in de breedte en diepte worden afgesloten en/of meerdere tegenspelers worden gedekt
kunnen rugdekking geven aan medespelers.

4.4 Een leerlijn 'De leerling als scheidsrechter'

Inleiding

In de herziene kerndoelen basisvorming (1998–2003) staan diverse verwijzingen naar de taak van scheidsrechter (spelleider, jurylid) die de leerlingen zich in enige mate eigen moeten maken. Met name in de domeinen A (spel), D (atletiek) en E (zelfverdediging) worden deze doelen omschreven. In dit stuk proberen we een leerlijn weer te geven voor de opbouw van het verwerven van enige competentie op het gebied van scheidsrechters

Kenmerken van scheidsrechters-activiteiten

Scheidsrechter is een rol die nauwelijks toelichting behoeft. De scheidsrechter is aangewezen om de goede gang van zaken te bewaken in bewegingssituaties. Scheidsrechters houden de bewegers aan de spelregels en zorgen er voor dat geen der bewegers nadeel ondervindt van regel-overtredingen van anderen. En hij bewaakt ook de veiligheid van de deelnemers. Het beoordelen van de kwaliteit van het bewegen (jureren) valt in dit kader buiten de taken van de scheidsrechter. Het gaat ons hier om het voorkomen, constateren en afhandelen van regelovertradingen

Deelthema's binnen scheidsrechters

Spelregels (kennen, toepassing kennen, overtredingen kunnen waarnemen)
Gebaren en signalen (hoe spelregels zijn overtreden, en wat nu)
Communicatie (uitleg naar spelers, durven optreden)

Plannen van de thema's

Het is niet erg makkelijk om precies aan te geven hoeveel lestijd er gaat naar leren scheidsrechteren. Meestal wordt het programma bewegingsonderwijs bepaald door de volgorde van de bewegingsthema's en krijgt het leren scheidsrechteren daarbinnen een plaats. Regelthema's noemen we om die reden ook wel sterthema's. In het programma geven we aan wanneer ze extra aandacht krijgen.

Een andere mogelijkheid is om per bewegingsactiviteit de deelthema's aan de orde te stellen. Er zijn dan twee mogelijkheden: **lineair** (eerst spelregels leren kennen, dan het accent leggen op leren van de gebaren en signalen, daarna de leerlingen geleidelijk zelf de spelleiding in handen geven) of **concentrisch** (weinig spelregels tegelijk, bij alle gebruikte regels meteen de regels en hun toepassing leren kennen, de bijbehorende signalen en gebaren en meteen door de leerlingen zelf laten leiden).

De volgorde van het aan de orde stellen van het scheidsrechteren wordt dan deels bepaald door de volgorde van de bewegingsactiviteiten goed te kiezen. Er zijn relatief makkelijke en relatief moeilijke bewegingsactiviteiten om te scheidsrechteren.

In alle gevallen zijn we van mening dat het leren scheidsrechteren doelbewust **gethematiseerd** moet worden.

Als de planning wordt gedaan met sterthema's zou die er ongeveer zó uit kunnen zien.

Regelthema's	Brugklas	Klas 2	Klas 3	Klas 4	totaal
Spelregels	**	*			n.v.t.
Van 'onder leiding van' naar 'zelf de fluit in de mond'	*	**	*		n.v.t.
Beter communiceren als scheids (incl. gebaren en signalen)	*	*	**	*	n.v.t.
Geen scheids meer nodig			*	**	n.v.t.

In een concentrische benadering kan de rol van scheidsrechter als starthema in elke periode een * krijgen. In de opbouw ga je dan van spelen zonder scheidsrechter via leren spelen met scheidsrechter weer naar geen scheidsrechter meer nodig. Dat laatste is weer spelen zonder maar dan wel op een hoger niveau.

Differentiatie

De talenten van kinderen ten aanzien van scheidsrechter zijn lopen sterk uiteen. De context waarin de rol van scheidsrechter gedaan moet worden is sterk bepalend voor het slagen van het spelen van die rol. Daarom is een leerlijn zoals hierboven geschetst misschien wel wat verraderlijk. Het is wellicht belangrijker om steeds te bepalen wat *voor elk kind afzonderlijk* de beste situatie is om scheidsrechter in te kunnen zijn. Dan ontstaat er niet één generale leerlijn, maar ontstaan er individuele leertrajecten voor afzonderlijke kinderen. Differentiatie is voor het scheidsrechteren bepaald door:

- Het soort spel / activiteit (activiteiten met lichamelijk contact en met meer regels zijn moeilijker);
- De bekendheid met de activiteit (meer [buitenschoolse] ervaring is gemakkelijker);
- Het aantal en soort punten / regels waar op gelet moet worden (hoe meer des te moeilijker, regels met betrekking tot veiligheid en lichamelijk contact zijn moeilijker [interpretatieprobleem]);
- De grootte van de groep (hoe meer spelers des te moeilijker);

- Het aantal verschillende spelen dat een leerling kan scheidsrechteren (meer is moeilijker);
- De samenstelling van de groep die gefloten moet worden (moeilijker naarmate de groep op een hoger niveau speelt, er grotere niveauverschillen binnen een groep zijn, een groep onbekender is en naarmate de groep 'fanatieker' is);
- De context waarin gewerkt wordt (moeilijker naarmate het belang van winnen groter wordt [tournooien, finales] en er meer toeschouwers aanwezig zijn);
- De tijdsduur (langer is moeilijker);
- De hoeveelheid begeleiding (van onder leiding van de docent, via samen met een andere (goede) leerling naar alleen).

Gezien de hierboven genoemde factoren ligt een concentrische aanpak meer voor de hand. De deelthema's van het scheidsrechteren worden voor de brugklas en voor klas 2/3 allen verwerkt, alleen in toenemende complexiteit. Niettemin willen we als exercitie beide benaderingen proberen uit te werken. We beginnen met de aanpak waarin wel wordt gewerkt met onderscheiden deelthema's.

4.4.1 Een leerlijn scheidsrechteren vanuit een deelthema-benadering

Regelthema 'spelregels'

Regelprobleem

De leerling moet (steeds meer en bij meer verschillende activiteiten) de spelregels kennen, weten hoe de toepassing daarvan in de activiteit eruit ziet en wanneer spelregels overtreden worden en moet zulke overtredingen kunnen constateren.

Regelactiviteiten

Brugklas

Voor dit thema zijn geen aparte regelactiviteiten nodig. Al spelend en bewegend geven leerlingen uitdrukking aan het feit dat zij de regels wel of niet kennen. Indien nodig kan de docent dat bij hen navragen.

Klas 2/3

In de hogere leerjaren verandert er in die zin iets dat de leerlingen van steeds meer activiteiten de spelregels moeten kennen en kunnen hanteren. De spelregels zullen in aantal toenemen en wellicht complexer worden (bijvoorbeeld met betrekking tot persoonlijk contact).

Ook zal het toepassen steeds meer persoonsgebonden worden toegepast en moeten de leerlingen dat ook leren zien en begrijpen. Maar ook daar hoeven zij geen aparte regel-activiteiten te doen.

Leerdoelen regelthema 'spelregels'

Brugklas

Voorbeeld: alle spelen die in de brugklas worden gespeeld, met de op school gehanteerde regels en in de op school gebruikte spel-arrangementen.

Opdracht

Leerlingen tonen al spelend dat zij de op school afgesproken regels kennen, kunnen en willen hanteren.

Leerlingen kunnen spelregelovertradingen van zichzelf en van anderen herkennen en desgevraagd vertellen door wie en op welke wijze die spelregelovertrading is begaan

Minimumniveau en vervolgniveau zijn hier één. Dit wordt van alle leerlingen gevraagd. Natuurlijk zullen leerlingen van elkaar verschillen in de mate waarin zij zich sportief gedragen en/of winnen belangrijk vinden of kunnen relativieren. Maar meerdere niveau's onderscheiden lijkt hier niet zinvol.

Klas 2 en 3

Idem brugklas, alleen zullen arrangementen en spelregels complexer zijn geworden. De beoogde eindsituatie is dat leerlingen zelfstandig kunnen spelen en zich daarbij zelf aan de afgesproken spelregels houden en samen voorkomende meningsverschillen ten aanzien van de spelregels kunnen oplossen. Zij hebben geen aparte functionaris nodig om de spelregels te bewaken.

Regelthema 'zelf de fluit in de mond'

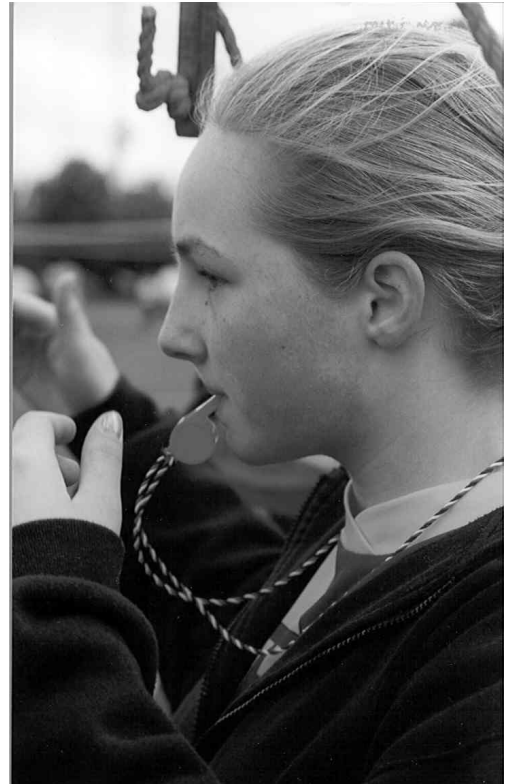
Regelprobleem

Eén of meerdere leerlingen krijgen expliciet de taak om als functionaris de spelregels te bewaken.

Regelactiviteiten

Brugklas

Tijdens de lessen spel en zelfverdediging kunnen leerlingen die anders zouden moeten wachten de taak krijgen om op te letten op spelregelovertradingen (samen met de docent). Als zij zo'n overtrading zien moeten ze de groep daarop attenderen, vertellen wie wat heeft gedaan en wat er vervolgens moet gebeuren (wie waar de bal krijgt, of er opnieuw gestart moet worden, of een score wordt toegekend). Ook moeten zij de score bijhouden

8. Zelf de fluit in de mond

Klas 2/3

De regelactiviteiten zijn in principe dezelfde, maar de activiteiten zullen complexer worden en de leerlingen zullen deze taken steeds meer zelf en alleen moeten doen.
Leerdoelen regelthema 'zelf de fluit in de mond'

Brugklas

Voorbeeld: alle spelen die in de brugklas worden gespeeld, met de op school gehanteerde regels en in de op school gebruikte spel-arrangementen, waarbij medeleerlingen (samen met de docent) de rol van scheidsrechter vervullen.

Opdracht

Leerlingen kunnen overtredingen van de voornaamste school-spelregels correct waarnemen, kunnen aangeven wat er is gebeurd en wat er daarna moet gebeuren. Zij kunnen dit bij een terugslagspel naar keuze (badminton / tafeltennis / volleybal), waarbij 1:1 of 2:2 wordt gespeeld met schoolregels, gedurende 5 minuten en in de klassesituatie:

Minimumniveau

Bij een bekende groep uit de eigen klas die speelt op beginners of gemiddeld niveau samen met de docent of een gevorderde medeleerling (hulpscheidsrechter) de regels 'in/uit', 'opslagrecht' en 'aantal x spelen' en de puntentelling bewaken.

Vervolgniveau

Bij elke groep uit de eigen klas samen met een minder ervaren medeleerling of alleen de hierboven genoemde regels bewaken.

Klas 2/3

Voorbeeld: alle spelen (ook zelfverdediging) die in de klas 2/3 worden gespeeld, met de op school gehanteerde regels en in de op school gebruikte arrangementen, waarbij één (of meerdere) medeleerling(en) (samen met de docent) de rol van scheidsrechter vervullen.

Opdracht

Leerlingen kunnen overtredingen van de voornaamste school-spelregels correct waarnemen en kunnen aangeven wat er is gebeurd en wat er daarna moet gebeuren. Zij kunnen dit bij een doel- of zelfverdedigingsspel naar keuze (korfbal / basketbal / voetbal / stoeispelen), gedurende 10 minuten in de klassesituatie met schoolregels, waarbij de doelspelen 4:4 worden gespeeld.

Minimumniveau

Bij een bekende groep uit de eigen klas die speelt op beginners of gemiddeld niveau (als hulpscheidsrechter) samen met de docent of een gevorderde medeleerling de regels 'in/uit', 'wel of geen score' en de puntentelling bewaken, alsmede één activiteits-specifieke regel (bijv. 'lopen', 'gedekt doelen', 'hands', 'wel/geen houdgreep') .

Vervolgniveau

Bij elke groep uit de eigen klas samen met een minder ervaren medeleerling of alleen de hierboven genoemde regels bewaken.

Regelthema 'communicatie'

Regelprobleem

De leerling moet leren om in de rol van scheidsrechter zijn of haar beslissingen op de juiste wijze met de groep te communiceren. De essentiële vraag is: begrijpt en accepteert de groep die beslissingen?

Dat is niet altijd vanzelfsprekend. Een scheidsrechter kan het gewoon fout hebben, maar vaak is het zo dat door de manier waarop een scheidsrechter beslissingen presenteert een groep gaat twifelen. Vervolgens hangt het weer van de onderlinge communicatie af in hoeverre dat dan weer goed komt of ontspoot. Uiteraard hangt er ook veel af van de mate waarin een groep makkelijk dingen accepteert of juist niet en dus van de klass sfeer. Voorwaarde blijft daarom altijd dat leerlingen in relatieve veiligheid kunnen oefenen met dit thema. Als de sfeer daartoe ongeschikt is is het altijd de verantwoordelijkheid van de leerkracht om die sfeer te reguleren.

Regelactiviteiten

Brugklas / Klas 2/3

Leerlingen hoeven hier geen aparte regelactiviteiten te plegen. Het gaat om de manier van uitvoeren van regeltaken. Van belang zijn daarbij wel gebaren en signalen en de manier van spreken met de groep die 'geleid' wordt.

Leerdoelen regelthema 'communicatie'

Brugklas

Voorbeeld: alle spelen die in de brugklas worden gespeeld, met de op school gehanteerde regels en in de op school gebruikte spel-arrangementen, waarbij medeleerlingen (samen met de docent) de rol van scheidsrechter vervullen.

Opdracht

Leerlingen moeten in hun rol als (hulp)scheidsrechter hun beslissingen duidelijk communiceren.

Minimumniveau

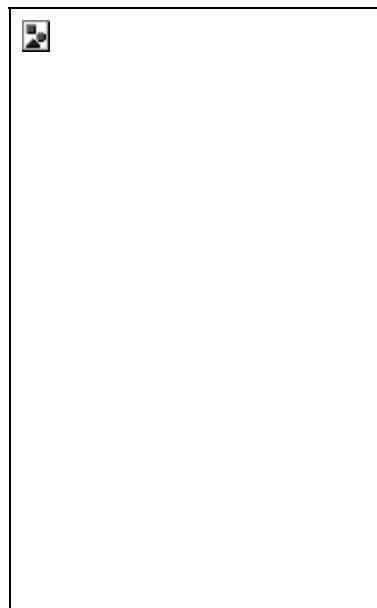
In de rol van hulpscheidsrechter (zie 'zelf de fluit in de mond') kan de leerling:

- hoorbaar fluiten voor spelregelovertradingen;
- de correcte gebaren maken om spelregelovertradingen aan te geven;
- correct uitleggen waarvoor werd gefloten en wat er vervolgens moet gebeuren;
- daarbij duidelijk en verstaanbaar spreken;

Vervolgniveau

In de rol van hoofdscheidsrechter kan de leerling datzelfde, met daarbij:

- correct reageren/antwoorden op vragen van de groep over de beslissingen van de beide scheidsrechters;

9. Goed communiceren

Klas 2/3

Voorbeeld: alle spelen (ook zelfverdediging) die in de klas 2/3 worden gespeeld, met de op school gehanteerde regels en in de op school gebruikte arrangementen, waarbij één (of meerdere) medeleerling(en) (samen met de docent) de rol van scheidsrechter vervullen.

Opdracht

Leerlingen moeten in hun rol als (hulp)scheidsrechter de aard van en bij een gesprek over hun beslissingen duidelijk communiceren.

Minimumniveau

In de rol van hulpscheidsrechter (zie 'zelf de fluit in de mond') kan de leerling:

- hoorbaar fluiten voor spelregelovertradingen;
- de correcte gebaren maken om spelregelovertradingen aan te geven;
- correct uitleggen waarvoor werd gefloten en wat er vervolgens moet gebeuren;
- daarbij duidelijk en verstaanbaar spreken;
- correct reageren/antwoorden op vragen van de groep over de beslissingen van de beide scheidsrechters.

Vervolgniveau

In de rol van hoofdscheidsrechter kan de leerling datzelfde, met daarbij:

- als scheidsrechtersbeslissingen worden betwist het gesprek zodanig kunnen reguleren dat er weer verder gespeeld kan worden.

Regelthema 'geen scheids meer nodig'

Regelprobleem

Uiteindelijk is het gezamenlijke doel om in de classesituatie het spelen met een scheidsrechter overbodig te maken, omdat de groep samen de verantwoordelijkheid neemt voor sportief en volgens de regels spelen. Aanvankelijk wordt in de brugklas zo ook gewerkt, maar omdat in de bewegingscultuur toch vaak met scheidsrechter gespeeld wordt en het ongewenste gevolg daarvan is dat de spelers zich dan niet meer verantwoordelijk achten voor de goede gang van zaken in het veld (alles mag als de scheidsrechter het maar niet ziet) moet dat op een gegeven moment toch worden gethematiseerd. Leerlingen kunnen dan ervaren hoe het is om scheidsrechter te zijn en hoe je dan wordt benaderd en ze kunnen ook ervaren (en worden geconfronteerd met) hoe zij zich gedragen zodra er een scheidsrechter bij is. Daarna kan het zelfverantwoordelijk spelen op een hoger niveau worden hernomen.

Regelactiviteiten

Voor dit thema hoeven geen aparte regelactiviteiten te worden gedaan. Wel zal er af en toe een onderwijsleergesprek plaatsvinden of korte schriftelijke of opdrachten (observatie, feed-back, speelafspraken maken) om het probleem te thematiseren en gewenst gedrag te bevorderen.

Leerdoelen regelthema 'geen scheids meer nodig'

Brugklas

In de brugklas wordt dit slechts terloops aan de orde gesteld als leerlingen zich onsportief gedragen, maar wordt deze problematiek niet expliciet gethematiseerd.

Sportief spelen wordt als een niet ter discussie staande norm gepresenteerd en door de docent bewaakt.

Klas 3/4

Voorbeeld: alle spelen (ook zelfverdediging) die in de klas 2/3 worden gespeeld, met de op school gehanteerde regels en in de op school gebruikte arrangementen.

Opdracht

Leerlingen moeten het eigen en elkaars gedrag binnen die context kunnen observeren en waarderen uit oogpunt van sportiviteit.

Leerlingen moeten reflecteren op het eigen en elkaars gedrag in situaties waarin een medeleerling of de docent als scheidsrechter fungeert.

Leerlingen moeten al spelend sportief gedrag laten zien en samen verantwoordelijkheid nemen voor een goede gang van zaken.

Minimumniveau

Leerlingen weten wat sportief verantwoordelijk gedrag in hoort te houden in bewegingssituaties, of daar nu wel of geen scheidsrechter bij aanwezig is.

Leerlingen kunnen van zichzelf en medeleerlingen aangeven in hoeverre zij het gewenste sportieve gedrag vertonen, maar zij vertonen dat gedrag zelf nog niet in voldoende mate (regelmatig niet, bijvoorbeeld als het spel spannend wordt).

Vervolgniveau

Idem minimumniveau, maar de leerlingen vertonen dat gewenste gedrag overwegend wel (dat is: eigenlijk altijd, in uitzonderlijke situaties [bij provocatie bijv.] niet).

4.4.2 Een leerlijn scheidsrechteren vanuit een concentrische benadering

Uit het bovenstaande is duidelijk dat het een lastige zaak is om de rol van scheidsrechter zo in deelthema's uit elkaar te trekken. Bovendien ga je de zaak meer opblazen dan het belang ervan en de aandacht die het in de les krijgt rechtvaardigt. Daarom lijkt het handiger om ook de concentrische benadering uit te werken. Wat hierboven het deelthema 'zelf de fluit in de mond' heette staat dan centraal, de overige deelthema's vormen daarbinnen aanwijzingen voor de manier waarop leerlingen de taak van (hulp) scheidsrechter kunnen vervullen.

Regelprobleem

Eén of meerdere leerlingen krijgen expliciet de taak om als functionaris de spelregels te bewaken. Dat wil zeggen: spelregelovertradingen waarnemen en afhandelen.

De leerling moet om dat goed te kunnen doen (steeds meer en bij meer verschillende activiteiten) de spelregels kennen, weten hoe de toepassing daarvan in de activiteit eruit ziet en wanneer spelregels overtreden worden en moet zulke overtredingen kunnen constateren.

De leerling moet bovendien zijn of haar beslissingen op de juiste wijze met de groep communiceren. De essentiële vraag is: begrijpt en accepteert de groep die beslissingen? Duidelijke gebaren en (fluit-) signalen en een correcte en duidelijke verklaring van beslissingen zijn hier van belang.

Uiteraard hangt er ook veel af van de mate waarin een groep makkelijk dingen accepteert of juist niet en dus van de classesfeer. Voorwaarde blijft daarom altijd dat leerlingen in relatieve veiligheid kunnen oefenen met dit thema. Als de sfeer daartoe ongeschikt is is het altijd de verantwoordelijkheid van de leerkracht om die sfeer te reguleren.

Uiteindelijk is het gezamenlijke doel om in de klassesituatie het spelen met een scheidsrechter overbodig te maken, omdat de groep samen de verantwoordelijkheid neemt voor sportief en volgens de regels spelen.

Regelactiviteiten

Brugklas

Tijdens de lessen spel en zelfverdediging kunnen leerlingen die anders zouden moeten wachten de taak krijgen om op te letten op spelregelovertradingen (samen met de docent). Als zij zo'n overtrading zien moeten ze de groep daarop attenderen (verbaal en/of met gebaren en signalen), duidelijk vertellen wie wat heeft gedaan en wat er vervolgens moet gebeuren (wie waar de bal krijgt, of er opnieuw gestart moet worden, of een score wordt toegekend). Ook moeten zij de score bijhouden.

Klas 2/3

De regelactiviteiten zijn in principe dezelfde, maar de activiteiten zullen complexer worden en de leerlingen zullen deze taken steeds meer zelf en alleen moeten doen. Daarbij zal communicatie over beslissingen belangrijker worden als de complexiteit van de situatie en/of de weerstand van de groep toeneemt.

Op het moment dat in de bovenbouw het accent weer kan verschuiven naar 'geen scheids meer nodig' zal er af en toe een onderwijsleergesprek plaatsvinden of opdrachten moeten gebeuren (observatie, feed-back, speelafspraken maken) om het probleem te thematiseren en gewenst gedrag te bevorderen. Maar dat zijn niet zozeer regel-activiteiten alswel 'meta-regelactiviteiten'.

Leerdoelen thema 'scheidsrechters'

Brugklas

Voorbeeldsituatie: alle spelen die in de brugklas worden gespeeld, met de op school gehanteerde regels en in de op school gebruikte spel-arrangementen, waarbij medeleerlingen (samen met de docent) de rol van scheidsrechter vervullen.

Opdracht

Leerlingen kennen de afgesproken school-spelregels en kunnen overtradingen daarvan correct waarnemen. Zij kunnen, gebruik makend van de bijbehorende signalen en gebaren, correct en duidelijk (hoorbaar, verstaanbaar) aangeven wat er is gebeurd en wat er daarna moet gebeuren.

Zij kunnen dit bij een terugslagspel naar keuze (badminton / tafeltennis / volleybal), waarbij 1:1 of 2:2 wordt gespeeld met schoolregels, gedurende 5 minuten en in de klassesituatie:

Minimum-niveau

Bij een bekende groep uit de eigen klas die speelt op beginners of gemiddeld niveau (als hulpscheidsrechter) samen met de docent of een gevorderde medeleerling de regels 'in/uit', 'net', 'opslagrecht' en 'aantal x spelen' en de puntentelling bewaken.

Vervolgniveau

Bij elke groep uit de eigen klas (als hoofdscheidsrechter) samen met een minder ervaren medeleerling of alleen de hierboven genoemde regels bewaken en de puntentelling bewaken. Ook moeten zij daarbij correct kunnen reageren/antwoorden op vragen van de groep over de beslissingen van de beide scheidsrechters

Klas 2/3 (en 4)

Voorbeeldsituatie: alle spelen (ook zelfverdediging) die in de klas 2/3 worden gespeeld, met de op school gehanteerde regels en in de op school gebruikte arrangementen, waarbij één (of meerdere) medeleerling(en) (samen met de docent) de rol van scheidsrechter vervullen.

Opdracht

Leerlingen kennen de voornaamste school-spelregels en kunnen overtredingen daarvan correct waarnemen en kunnen correct en duidelijk aangeven wat er is gebeurd en wat er daarna moet gebeuren. Zij kunnen dit bij een doel- of zelfverdedigingsspel naar keuze (korfbal / basketbal / voetbal / stoeispelen), gedurende 10 minuten in de classesituatie met schoolregels, waarbij de doelspelen 4:4 worden gespeeld.

Leerlingen kunnen zich tijdens de les zelfverantwoordelijk en sportief gedragen.

Minimumniveau

Bij een bekende groep uit de eigen klas die speelt op beginners of gemiddeld niveau (als hulpscheidsrechter) samen met de docent of een gevorderde medeleerling de regels 'in/uit', 'wel of geen score' en de puntentelling bewaken, alsmede één activiteits-specifieke regel (bijv. 'lopen', 'gedekt doelen', 'hands', 'wel/geen houdgreep'). Hij/zij kan daarbij correct reageren/antwoorden op vragen van de groep over de beslissingen van de beide scheidsrechters.

Leerlingen kunnen van zichzelf en medeleerlingen aangeven in hoeverre zij het gewenste sportieve gedrag vertonen, maar zij vertonen dat gedrag zelf nog niet in voldoende mate (regelmatig niet, bijv. als het spel spannend wordt).

Vervolgniveau

Bij elke groep uit de eigen klas samen met een minder ervaren medeleerling of alleen de hierboven genoemde regels bewaken, daarbij correct reageren/antwoorden op vragen van de groep over de beslissingen van de beide scheidsrechters en als scheidsrechtersbeslissingen worden betwist het gesprek zodanig kunnen reguleren dat er weer verder gespeeld kan worden.

Leerlingen vertonen dat gewenste sportieve gedrag overwegend wel (dat is: eigenlijk altijd, in uitzonderlijke situaties [als zij geprovoceerd worden bijvoorbeeld] niet).

4.5 Een leerlijn 'sportstimulering'

Leerlingen zijn op drie niveaus qua sport te stimuleren. Ten eerste via het beïnvloeden van de individuele leerling. Ten tweede via de beïnvloeding via de klas en ten derde via beïnvloeding op schoolniveau. Deze niveaus van beïnvloeden kunnen en moeten voor een optimaal resultaat naast elkaar plaatsvinden. Deze drie niveaus worden uitgewerkt in drie deelthema's: *de sportieve leerling*, *de sportieve klas* en *de sportieve school*.

Het thema *de sportieve leerling* heeft als vertrekpunt de individuele leerling. Dit thema doet een beroep op de eigen reflectie van de individuele leerling. Een aantal instrumenten uit het *Sportdossier* zijn hiervoor bruikbaar. Dit thema komt steeds terug in klas 1, 2 en 3.

Het thema *de sportieve klas* probeert in een klas een sportief imago te ontwikkelen. Dit thema wordt behandeld in klas 1 en 2.

In de derde klas wordt ingespeeld op de deelname van de leerlingen aan het naschoolse sportprogramma. Het speelveld is hier *de sportieve school* (schoolbreed).

Kenmerken van de sportstimulering

Bij sportstimulering gaat het er om de leerlingen te stimuleren tot meer bewegen en sportdeelname zowel binnen de school (naschoolse sport) als buiten de school (in de vrije tijd). Het gaat hierbij om deelname aan verschillende verschijningsvormen van sport: van wedstrijdsport tot recreatiesport, aan gezelligheidssport, aan gezondheidssport, aan prestatiesport etcetera.

Centraal staat dat leerling de eigen vraag naar sport en bewegen kan afstemmen op het sportaanbod en tot een persoonlijke keuze komt. Het verkennen van het aanbod is meer dan alleen 'sport doen', het is ook 'sport leren kennen'. Bij de eigen vraag zal een leerling zich bewust moeten worden van de eigen wensen, vaardigheden en motieven om aan sport te doen.

Sportstimuleringsthema's

- *de sportieve leerling* (sportbiografie, sportmotieven, sporttijdmeting, mijn sportadvies).
- *de sportieve klas* (fair playcode, klassentoernooien, sportmarkt, sportspeelplaats, sportverenigingen, gastlessen, onderlinge instructie).
- *de sportieve school* (interne en externe toernooien, naschoolse sport, sportinstuif, sportclinics, sportklas, sportkeuzegroepen, sporten in de toekomst, trendy sporten, schoolsportcommissie).

[Hier is koppeling mogelijk met: sportoriëntatie en -keuzeactiviteiten en sportdossier]

Plannen van de thema's

Sportstimuleringsthema's	brugklas		klas 2		klas 3		totaal	
<i>de sportieve leerling</i>	*	zs 2	*	zs 2	*	zs 2		zs 6
<i>de sportieve klas</i>	*	zs 1	*	zs 3				zs 4
<i>de sportieve school</i>					*			zs

Bovengenoemde thema's komen meestal geïntegreerd aan bod met bewegingsthema's. De onderwijstijd die het kost is moeilijk in te schatten.

Thema *de sportieve klas*

Sportstimuleringsprobleem

Binnen de leerlijn sportstimulering maakt het thema *de sportieve klas* in vergelijking met het thema *de sportieve school* deel uit van een meer gesloten en beschermende omgeving. In de eerste twee leerjaren proberen we de leerlingen voornamelijk op klassenniveau te stimuleren tot sportdeelname. In het derde leerjaar wordt het klassenverband meer doorbroken en leerlingen meer individueel door middel van sportstimuleringsactiviteiten op schoolniveau gestimuleerd.

Sportstimuleringsactiviteiten

Brugklas   fair playcode, toernooien binnen de klas, klassentoernooien
Klas 2   klassentoernooien, sportmarkt, inschakelen van sportverenigingen, gastlessen, onderlinge instructie in de eigen sport

Uitbouwfactoren

Organisatie

van kleine groepen naar grote groepen
van bekende naar onbekende activiteiten
van eenvoudige naar meer complexe activiteiten
van binnen naar buiten de les
van binnen de klas naar klassenoverstijgend
van binnen naar buiten de school
van recreatiesport naar wedstrijdsport

Reguleringswijze

van weinig naar veel verantwoordelijkheid bij de leerlingen
van weinig leerlingenparticipatie naar veel leerlingenparticipatie
van veel naar weinig begeleiding
van weinig naar meer keuzevrijheid voor leerlingen

10. De sportieve klas

Leerdoelen bij het sportstimulerings-thema *de sportieve klas*

Klas 2

Sportmarkt

Startopdracht

Houd een interview met iemand die veel weet over je over je favoriete sport, bijvoorbeeld je trainer of iemand uit het bestuur. Het mag geen familielid zijn. Je mag het interview met z'n tweeën afnemen.

Als je niet aan sport doet, kies je een sport uit die je leuk lijkt om te doen of die je in het verleden hebt gedaan.

Werk het interview uit in een verslag.

Minimumniveau

Leerlingen kunnen een interview afnemen met een bekende van hun favoriete sport en dit uitwerken tot een verslag op een A-4tje.

Vervolgopdrachten

Voeg toe je eigen ervaringen en motieven om aan die sport te doen.

Voeg extra achtergrondinformatie toe over die sport (bijvoorbeeld clubblad, folders, krantenknipsels, foto's, internetsites en dergelijke).

Geef les in je favoriete sport aan de klas.

Vervolgniveau

Leerlingen kunnen reflecteren op hun eigen sportvraag en het aanbod (mogelijkheden, verschijningsvormen) van de gekozen sport.

Leerlingen kunnen een lesdeel verzorgen aan een groepje uit hun eigen klas.

5. Herziene kerndoelen basisvorming lichamelijke opvoeding (1998-2003)

5.1 Algemene doelstelling (van Lichamelijke Opvoeding in de basisvorming)

Het onderwijs in lichamelijke opvoeding is erop gericht dat de leerlingen:

- vaardigheid, kennis en een positieve attitude verwerven om belangrijke bewegingsproblemen in bewegingssituaties zelfstandig (samen) op te lossen;
- (samen) eenvoudige regelende taken in bewegingssituaties kunnen vervullen;
- plezier beleven aan het deelnemen aan verschillende bewegingssituaties (ervaren van succes en gezamenlijkheid);
- een bevredigende persoonlijke keuze kunnen maken en realiseren met betrekking tot bewegen (en/of het leiding geven daaraan) in de vrije tijd;
- kritisch kunnen omgaan met maatschappelijke (ethische) aspecten van bewegen in beroeps en vrijetijdssituaties;
- vaardigheden en kennis op het terrein van de lichamelijke opvoeding verwerven met het oog op beslissingen over vervolgoopleidingen, de latere beroepsuitoefening en het maatschappelijk functioneren, met inbegrip van vrijetijdsbesteding.

In deze algemene doelstellingen komt nadrukkelijk de meervoudige bekwaamheid (leren bewegen, leren over bewegen en leren met elkaar te bewegen) tot uiting. Bij het interpreteren van de kerndoelen voor de vijf domeinen wordt deze algemene doelstelling steeds betrokken.

Bijdrage van Lichamelijke Opvoeding aan de algemene onderwijsdoelen

- Het vak Lichamelijke Opvoeding draagt in ieder geval bij aan het realiseren van de volgende onderdelen van de algemene onderwijsdoelen (vakoverschrijdend):
- het overleggen en samenwerken in teamverband en daarbij rekening houden met elkaars normen en waarden (1.1 en 4.2);
- het leren voldoen aan eisen van milieu, hygiëne, gezondheid en ergonomie (2.5);
- het doelmatig en veilig omgaan met materialen, gereedschappen en apparatuur (2.6) en daarbij rekening houden met zichzelf, met anderen en met de omgeving (1.5);
- het leren op een doordachte wijze keuzeproblemen oplossen (3.4);
- het leren omgaan met regels en procedures (4.1);
- het leren reflecteren op eigen ervaringen en mogelijkheden (6.1);
- het reflecteren op mogelijkheden van vrijetijdsbesteding (6.5).

Daarnaast draagt het vak Lichamelijke Opvoeding bij aan de andere (onderdelen van de) algemene onderwijsdoelen:

- het leren communiceren (4);
- het leren reflecteren op het leerproces (5);
- het leren reflecteren op de toekomst (6);
- het gebruiken van informatie- en communicatietechnologie het registreren en analyseren van bewegingssituaties (2 en 3).

5.2 (Herziene) kerndoelen

Domein A: Spel

1. De leerlingen kunnen een slag- en loopspel (vormen van softbal) spelen. Zij kunnen:
  - een bal door slaan in het spel brengen;
  - als (honk)loper 'in' blijven door op tijd te starten en de juiste keuzes te maken voor doorlopen of teruglopen;
  - als veldspeler een geslagen/geworpen bal verwerken en (samen met anderen) een (honk)loper uittikken of branden.
2. De leerlingen kunnen drie doelspelen spelen, te kiezen uit vormen van voetbal, handbal, hockey, basketbal, korfbal of rugby. Zij kunnen:
  - in balbezit (samen) een aanval opbouwen, een doelkans uitspelen en een doelpoging doen;
  - (samen) verdedigen van een doelpoging en voorkomen dat een aanval wordt opgebouwd en een doelkans wordt uitgespeeld.
3. De leerlingen kunnen twee terugslagspelen spelen, te weten (een vorm van) volleybal en één spel te kiezen uit vormen van badminton, tafeltennis, of tennis. Zij kunnen:
  - de bal/shuttle met een opslag in het spel brengen;
  - (na samenspel) de bal/shuttle op het speelveld van de tegenstander plaatsen;
  - de ingeplaatste bal/shuttle van de grond houden en volgens afgesproken regels verwerken;
  - zo samenspelen, dat de bal/shuttle op gang of hoog wordt gehouden.
4. De leerlingen kunnen taken verrichten die het samen spelen mogelijk maken. Zij kunnen:
  - (onder leiding) veilige spelsituaties inrichten en op gang brengen;
  - een spel enige tijd spelen zonder tussenkomst van de leerkracht;
  - in kleine groepen afspraken maken en handhaven over teamindeling, wisselen en taakverdeling;
  - waar noodzakelijk, gebruik maken van veiligheidsmaterialen;
  - een wedstrijd spelen met respect voor de tegenstander, zowel winnend als verliezend;
  - spelsituaties beoordelen, op grond van verschillende criteria;
  - spelsituaties aanpassen aan het niveau en de wensen van de groep;
  - verschillende taken als spelleider(coach, trainer, arbiter) uitvoeren;
  - spelen volgens een (zelf) afgesproken toernooischema.

Domein B: Turnen

5. De leerlingen beheersen verschillende vormen van springen. Zij kunnen:
  - (al dan niet) met gebruikmaking van een afzetondersteunend toestel één of meer steun en vrije sprongen uitvoeren;
  - vormen van springen combineren met draaien.
6. De leerlingen beheersen verschillende vormen van zwaaien. Zij kunnen:
  - op meerdere manieren komen tot zwaaien, de zwaai onderhouden, de zwaai vermeerderen in hang of steun en de zwaai beëindigen;
  - vormen van zwaaien combineren met draaien om de breedte-as en om de lengte-as.
7. De leerlingen beheersen verschillende vormen van balanceren. Zij kunnen:
  - individueel of samen balanceren op smalle vaste en beweegbare vlakken boven de grond;
  - samen met medeleerlingen balanceren in vormen van parterre-acrobatiek.

8. De leerlingen kunnen taken verrichten die het samen turnen mogelijk maken. Zij kunnen:
- (onder leiding) veilige turnsituaties inrichten en op gang brengen;
  - samen veilige turnsituaties enige tijd op gang houden zonder tussenkomst van de leerkracht;
  - samen turnsituaties uitbouwen, rekening houdend met het niveau en de wensen van de groep;
  - gevaarlijke situaties bij turnen herkennen en hanteren;
  - (onder leiding) hulp verlenen, aanwijzingen geven en het bewegingsverloop ondersteunen;
  - eigen bewegingen en die van anderen beoordelen aan de hand van eenvoudige criteria.

Domein C: Bewegen op muziek

9. De leerlingen kunnen binnen minimaal één van de volgende onderdelen van bewegen op muziek: ritme en bewegen, volksdansen, jazzdansen, conditionele vormen op muziek, een aantal bewegingen uitvoeren. Zij kunnen:
- eenvoudige bewegingsvormen uitvoeren in het juiste tempo en in het ritme van de muziek of begeleiding;
  - bewegingsvormen toepassen in eenvoudige combinaties, dansfiguren en verschillende ruimtelijke opstellingen;
  - op het juiste moment starten en stoppen.
10. De leerlingen kunnen taken verrichten die het samen bewegen op muziek mogelijk maken. Zij kunnen:
- (samen) een eenvoudige variatie ontwerpen op een bestaande dans;
  - inspelen op dansbewegingen van anderen;
  - bewegen in overeenstemming met de sfeer en het karakter van de muziek;
  - verschillende muziektempo's en bewegingsvormen op muziek onderscheiden;
  - hun eigen dansen en dat van anderen beoordelen aan de hand van eenvoudige criteria.

Domein D: Atletiek

11. De leerlingen beheersen verschillende vormen van lopen. Zij kunnen:
- verschillende afstanden lopend afleggen waarbij ze de afstand en het looptempo op elkaar afstemmen;
  - een bij het looptempo passende wijze van starten kiezen en uitvoeren;
  - een estafette lopen met vliegende wissel;
  - lopend hindernissen nemen.
12. De leerlingen beheersen verschillende vormen van springen. Zij kunnen:
- vanuit een aanloop op efficiënte wijze zo ver mogelijk springen;
  - vanuit een aanloop op efficiënte wijze zo hoog mogelijk springen.
13. De leerlingen beheersen verschillende vormen van werpen. Zij kunnen bij ten minste één van de volgende onderdelen (vanuit een aanloop) werpen of stoten om een zo groot mogelijke afstand te halen. Het gaat daarbij om de onderdelen:
- speerwerpen;
  - kogelstoten;
  - discuswerpen.

14. De leerlingen kunnen taken verrichten die het samen beoefenen van atletiek mogelijk maken. Zij kunnen:
- verschillende jurytaken verrichten die een zelfstandige atletiekbeoefening mogelijk maken;
  - veiligheidsmaatregelen benoemen en toepassen;
  - elementaire fouten in bewegingsuitvoering bij elkaar aangeven en elkaar daarover aanwijzingen geven;
  - de belangrijkste kenmerken van een goede warming-up en cooling-down aangeven en toepassen;
  - aangeven hoe de belangrijkste trainingsprincipes kunnen worden toegepast;
  - verschillende conditie-aspecten meten en de betekenis daarvan toelichten.

Domein E: Zelfverdediging

De leerlingen kunnen een vorm van zelfverdediging uitvoeren, te kiezen uit stoeispelen, trefspelen en zelfverdediging (voor meisjes).

15. Stoeispelen (vormen van judo). De leerlingen kunnen:
- de medespeler uit evenwicht brengen, kantelen en onder controle brengen en houden;
  - reageren op evenwichtsverstoringen, ontwijken van het kantelen en zich bevrijden uit controle;
  - een val van een medespeler begeleiden en de eigen val opvangen of breken.
16. Trefspelen (een keuze uit vormen van boksen, schermen of karate-do). De leerlingen kunnen:
- de juiste afstand kiezen tot de medespeler;
  - de medespeler raken (tikken) op het afgesproken trefvlak en aanvalsinitiatief (over)nemen;
  - zorgen zelf niet geraakt te worden (ontwijken of afweren).
17. Zelfverdediging (voor meisjes).
De leerlingen kunnen maatregelen nemen om seksueel geweld te voorkomen. Zij kunnen:
- de oorzaken van ongewenste intimiteiten en seksueel geweld aangeven;
  - situaties beschrijven die kunnen escaleren tot fysiek en seksueel geweld;
  - in mogelijk escalerende situaties de eigen houding en het eigen gedrag bepalen;
  - preventieve maatregelen aangeven om fysiek en seksueel geweld te voorkomen;
  - technieken uitvoeren om aanvallers te ontmoedigen;
  - zich in noodgevallen verweren en bevrijden uit omklemmingen.
18. De leerlingen kunnen taken verrichten die het samen oefenen met zelfverdediging mogelijk maken. Zij kunnen:
- (als spelleider) spelregels afspreken en volgens een (zelf) afgesproken toernooischema spelen;
  - de medespeler/partner respecteren en rekening houden met de bewegingswensen en -mogelijkheden van de ander;
  - afspraken maken over veiligheidsvoorschriften en (etiquette)regels en zich aan deze afspraken houden;
  - eigen grenzen aangeven en deze in acht nemen.

Literatuur

1. Kees Faber, *Bewegingsonderwijs op maat*, (1989), uitgave Bekadidact.
2. *Basisdocument Bewegingsonderwijs*, (1999), uitgave Jan Luiting fonds.

Lichamelijke opvoeding in de basisvorming

3. Harry Stegeman, *Herziene, nieuwe doelen en aangepaste kerndoelen* (basisonderwijs, basisvorming, vbo/mavo) (1996, nr. 18, pag. 788 t/m 800).
4. Maarten Massink, *Spoorzoeken in het bos van kerndoelen* (1997, nr. 9).
5. Themanummer *Zelfstandigheidsbevordering de LO* (1997, nr 10).
6. Themanummer 'Zelfstandig werken en leren' (2000, nr 7).
7. Edwin Timmers, *Samen bewegend 'het bos in'* (2000, nr 9).
8. *Op weg naar de basisvorming -LO*, (1992), uitgave SLO.
9. *Bouwstenen basisvorming, Een leerplan Lichamelijke Opvoeding*, (1993) uitgave Wolters-Noordhoff.
10. Werkboek *Bewegingsonderwijs voor de basisvorming*, 't WEB, (1994).
11. *Vakwerkplan-voorbeeld lichamelijke opvoeding 1* - Johannes Calvijn Lyceum te Kampen, (1993), uitgave SLO.
12. *Vakwerkplan-voorbeeld lichamelijke opvoeding 2* - De Westhoeve (vbo en ivbo) te Tilburg, (1994), uitgave SLO.
13. *Programmavoorstel lichamelijke opvoeding in de basisvorming*, (1994), uitgave SLO.
14. *Vakwerkplan op maat*, (1993), uitgave SLO.
15. *Naar een schoolbrede aanpak van de basisvorming, handreiking bij de herziene kerndoelen Lichamelijke Opvoeding*, (1998), uitgave SLO.
16. *Lichamelijke opvoeding in de basisvorming, evaluatie van de eerste vijf jaar*, (1999), Inspectie van het onderwijs.

Basisvorming in het algemeen

17. *Kerndoelen basisvorming 1998-2003*, (1997), uitgave PMVO.
18. *Kerndoelen basisvorming 1998-2003, relaties in beeld*, (1998), Ministerie van OC en W.
19. *Basisvorming: de basis van het studiehuis*, (1998), uitgave PMVO.
20. *Vraagbaak vmbo* (brochure met 87 vragen), (1999), uitgave PMVO.

Doorlopende leerlijnen voor het vak Lichamelijke Opvoeding

Besteladres

SLO, specialisten in leerprocessen
Afdeling Verkoop
Postbus 2041, 7500 CA Enschede
Telefoon (053) 4840 305

AN 7.116.8251